

Cserti József

ELTE, TTK

Komplex Rendszerek Fizikája Tanszék

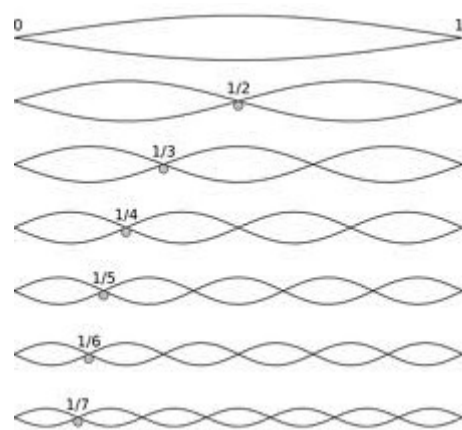
Ahol a hullámok karamboloznak

Hullámok mindenhol

Mechanikai hullámok

(Lásd **Jenei Péter** kísérleteit az Atomcsillen)

Húrok rezgései

Vízhullámok

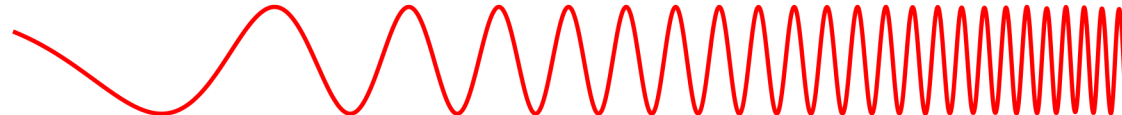
Hanghullámok

Elektromágneses hullámok

Átengedi a Föld légkörre?

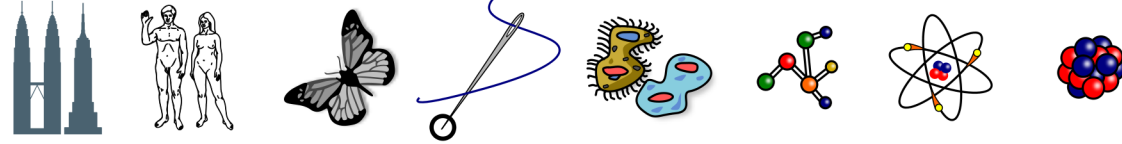
igen   nem   igen   nem

Hullámtartomány
Hullámhossz (m)

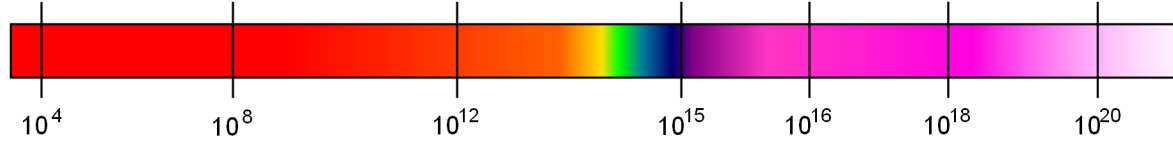
rádióhullám 10^3 **mikrohullám** 10^{-2} **infravörös** 10^{-5} **fény** $0,5 \times 10^{-6}$ **ultraibolya** 10^{-8} **röntgen-** 10^{-10} **gamma-** 10^{-12}

A hullámhossz nagyságrendje

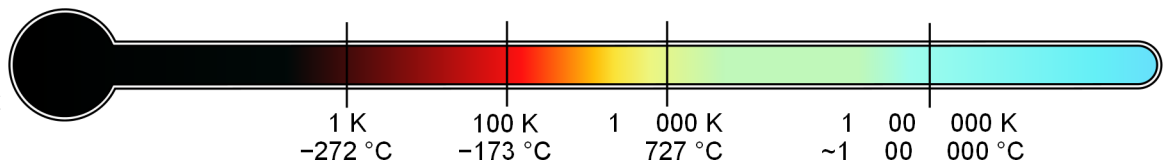

épületek   ember   pillangó   tűhegy   egysejtű   molekula   atom   atommag

Frekvencia (Hz)

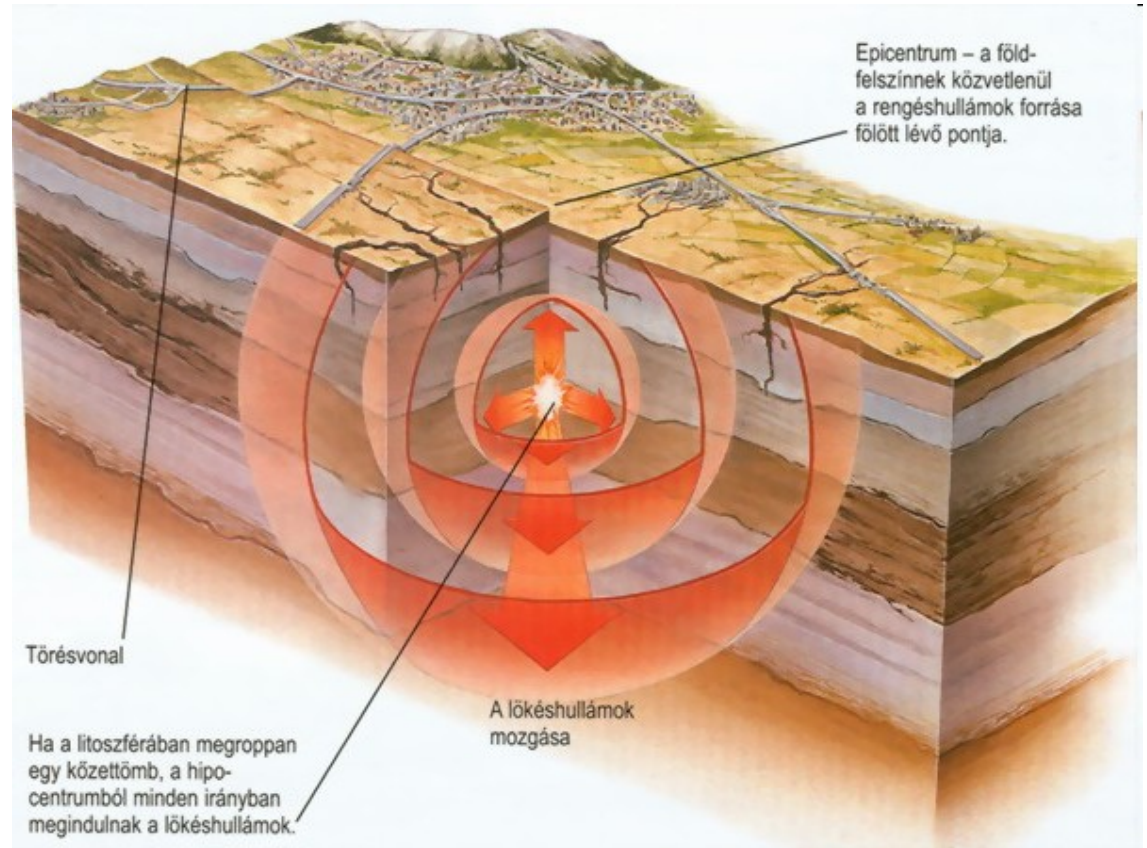

A tartományban maximális intenzitással sugárzó testek hőmérséklete

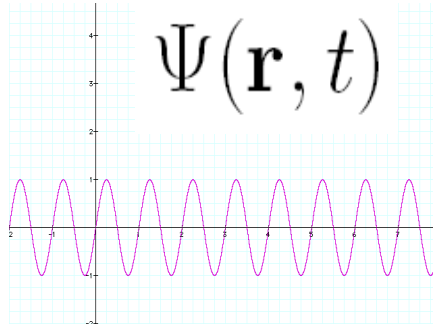
Szeizmikus hullámok

földrengések

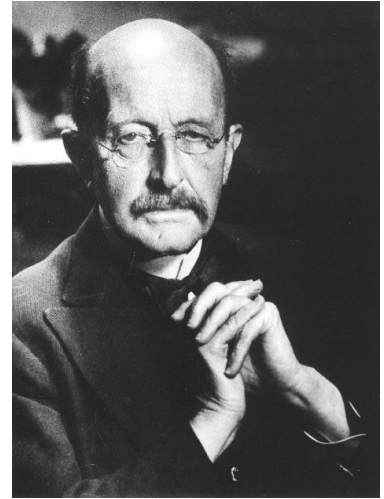

<http://www.vilaglex.hu/>

Kvantummechanikai hullámok

de Broglie-hullám: $\lambda = \frac{h}{mv}$

Max Planck
(1858-1947)

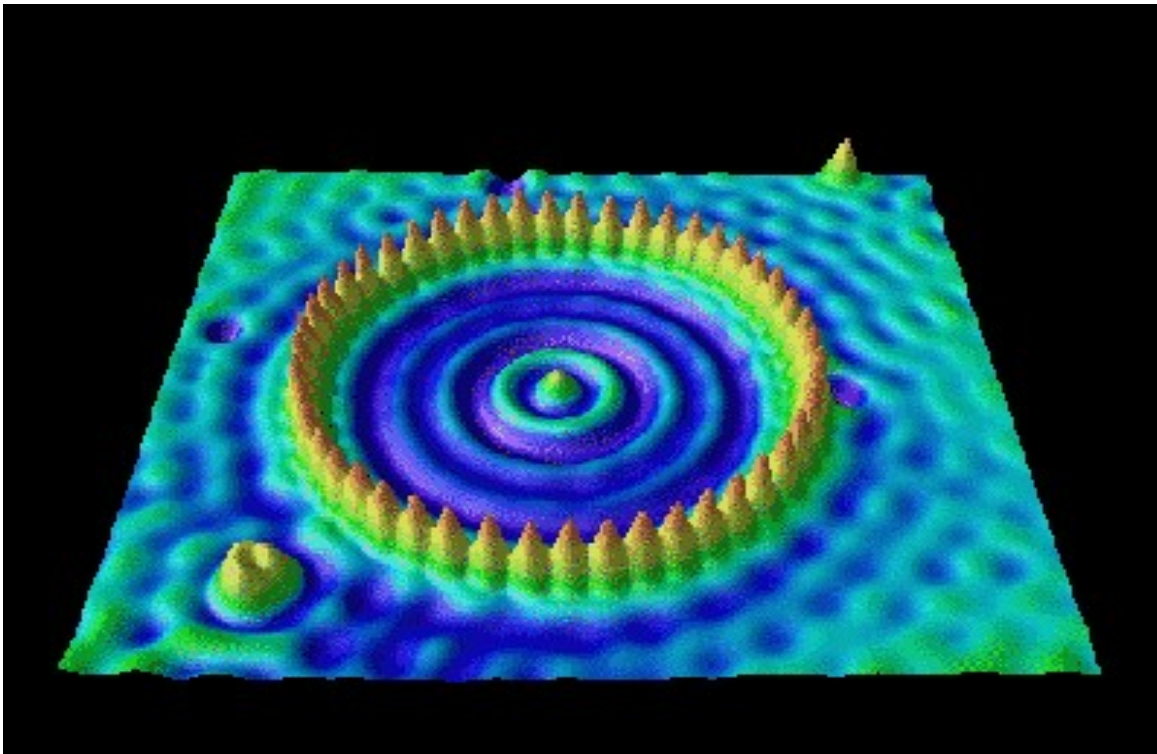
Atomcsill:

Cserti József: A nanofizika új eredményei, 2006. április 27.

Dávid Gyula: Kvantumképek az alagútban, 2009. október 22

Kvantum karám

Cu lapon elhelyezett 48 Fe atom egy $R=71,8 \text{ \AA}$ sugarú kör mentén
elektron-állóhullámok

$$|\Psi|^2:$$

mérése

M.F. Crommie, C.P. Lutz, D.M. Eigler. Confinement of electrons to quantum corrals on a metal surface. *Science* 262, 218-220 (1993).

Atomcsill:

Cserti József: *A nanofizika új eredményei*, 2006. április 27.

Gravitációs hullámok

LIGO
(Laser Interferometer
Gravitational-wave Observatory)

A LIGO gravitációshullám-detektor
egyik alagútja az USA-ban
([origo] tudomány)

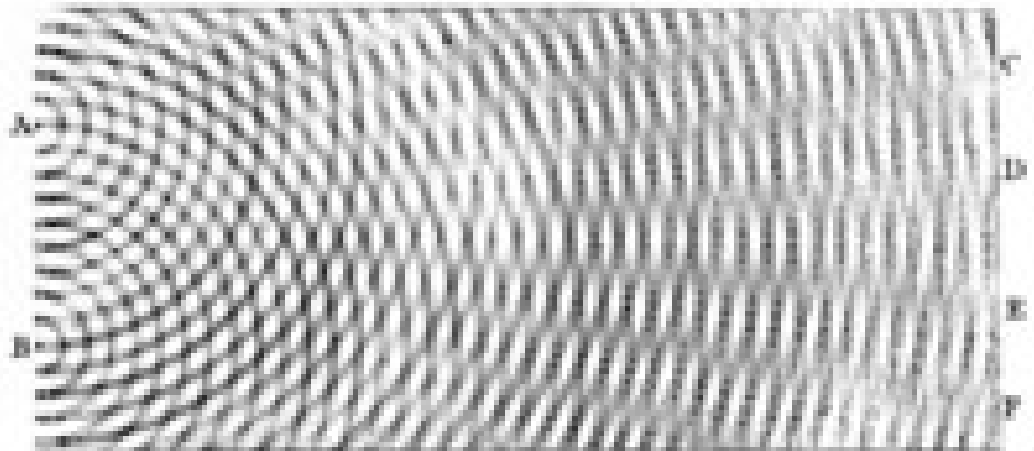
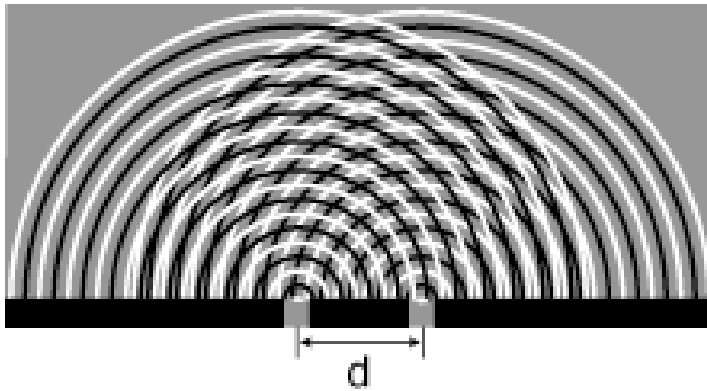
Atomcsill:

Frei Zsolt: A gravitációs hullámok kutatása földi és űreszközökkel
2007. november 8.

Ahol a hullámok karaboloznak-I.

Interferencia

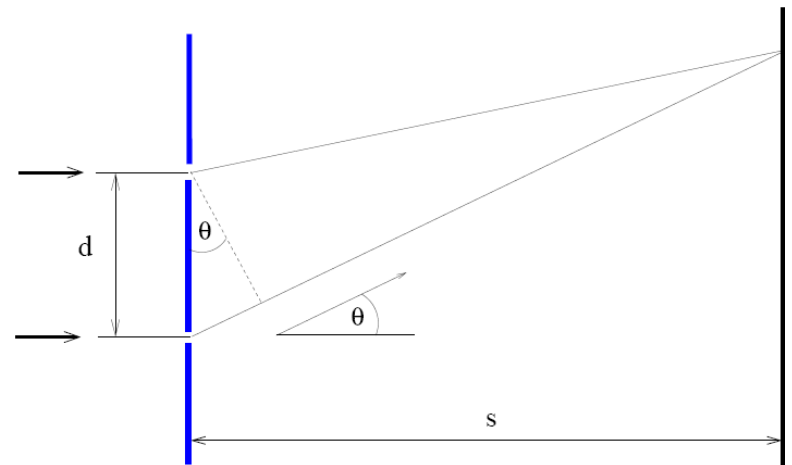
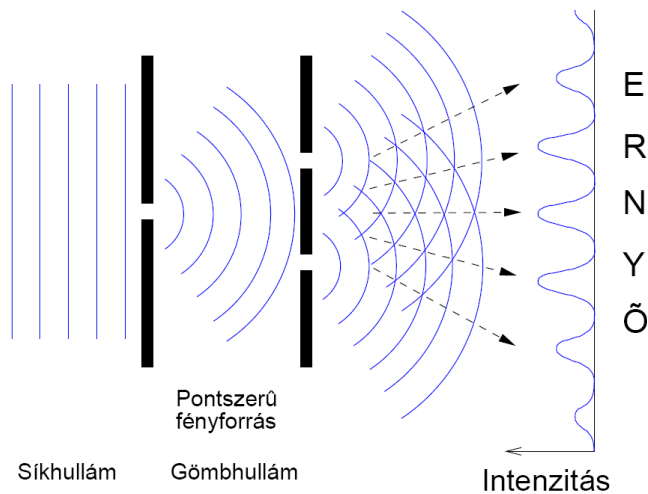
Két pontszerű hullámforrásból jövő hullám interferenciája

Hullámok interferenciája

Young-féle kétréses interferencia kísérlet (Thomas Young, 1773-1829)

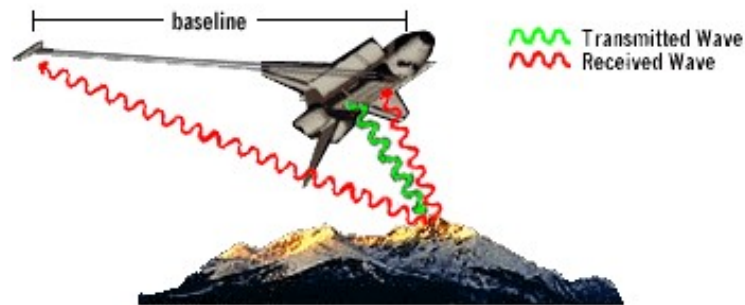
Young ötlete: a két rés elé egy másik rést helyezve biztosítható a pontszerű (vonalszerű), fényforrás, amelytől a két rés jól definiált távolságra van.

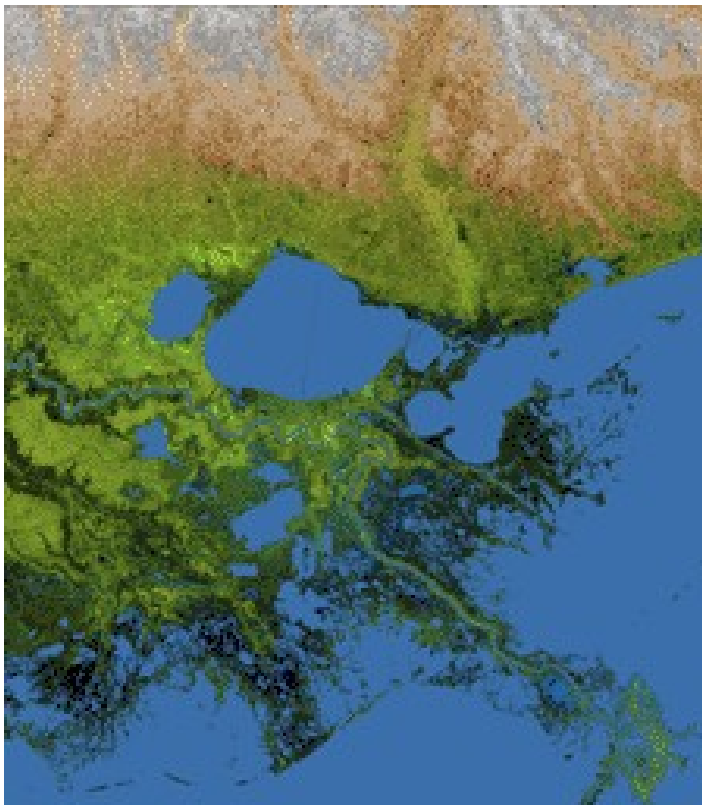
A maximumok feltétele:

$$d \sin \theta = m\lambda, \text{ ahol } m = \pm 1, \pm 2, \pm 3 \dots$$

Radar-interferometria

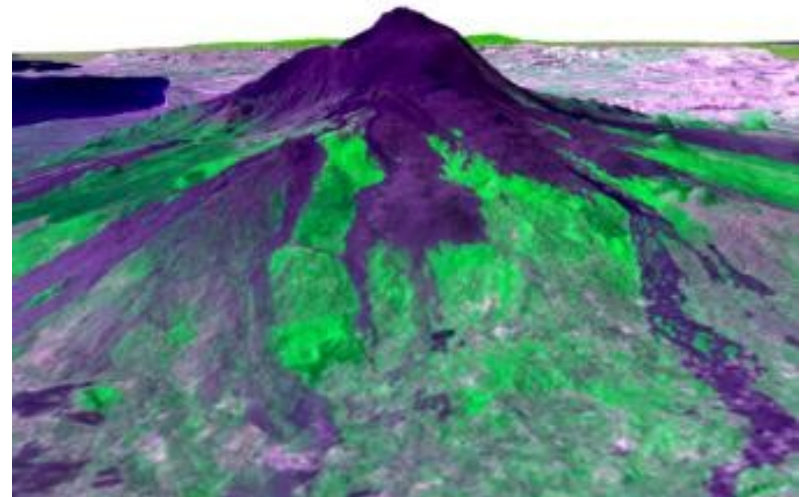

Radar signals being transmitted and received in the SRTM mission (image not to scale).

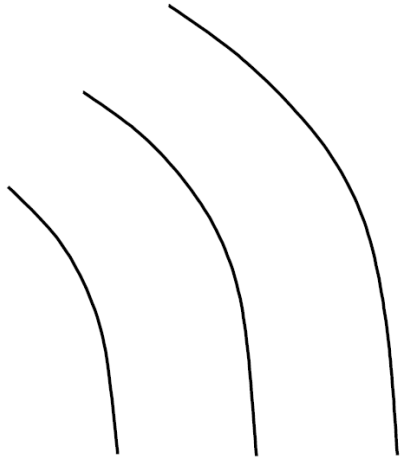

New Orleans space shuttle radar interferometriával

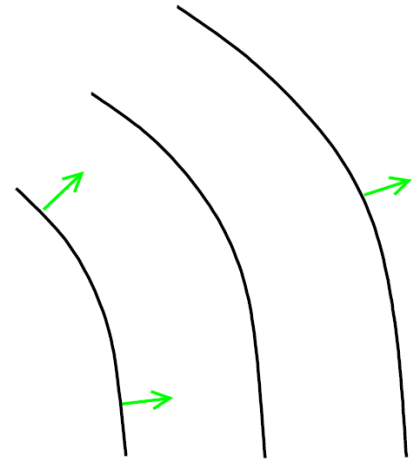
Etna

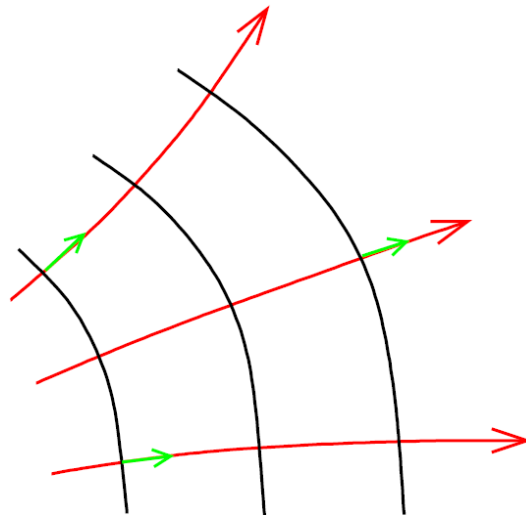
Geometriai optika

Hullámfrontok

Ezekre merőlegesek a
fénysugarak

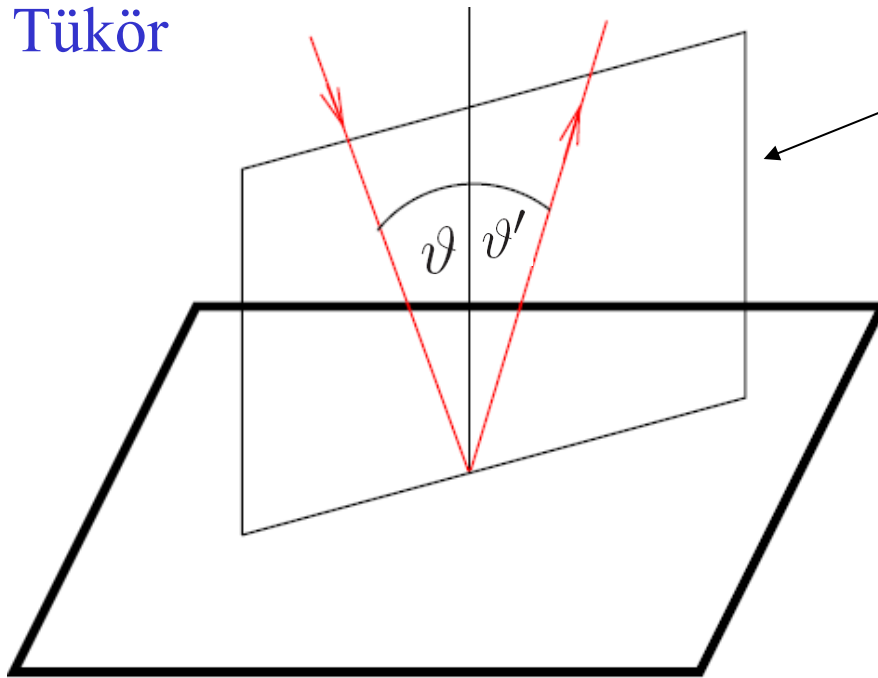

Fénysugarak terjedésének alapja a geometriai optikában

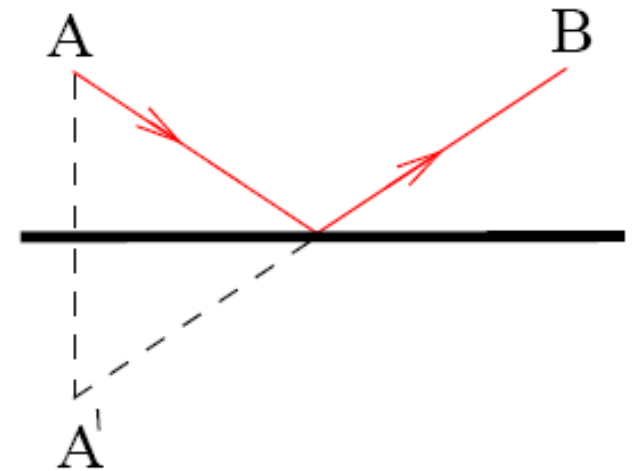
I. A fénysugarak visszaverődése, tükrözés

II. A fénysugarak törése

Tükör

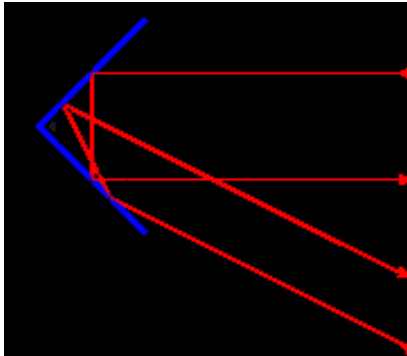

beesés síkja

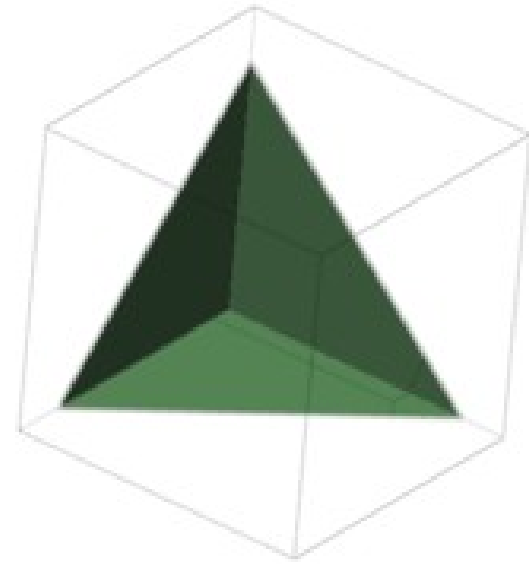

$$\vartheta = \vartheta'$$

saroktükrör (macskaszem)

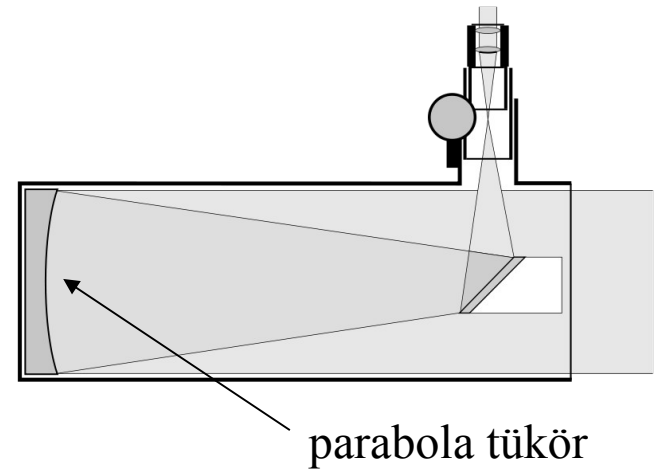
visszaveri a radarhullámokat

A Holdra is tettek már saroktükröt !

Tükrös teleszkópok

Newton-távcső

Egy modern verzió: [Hubble-űrteleszkóp](#)
(légkörü mozgások, légkör áteresztőképessége nem zavarja)

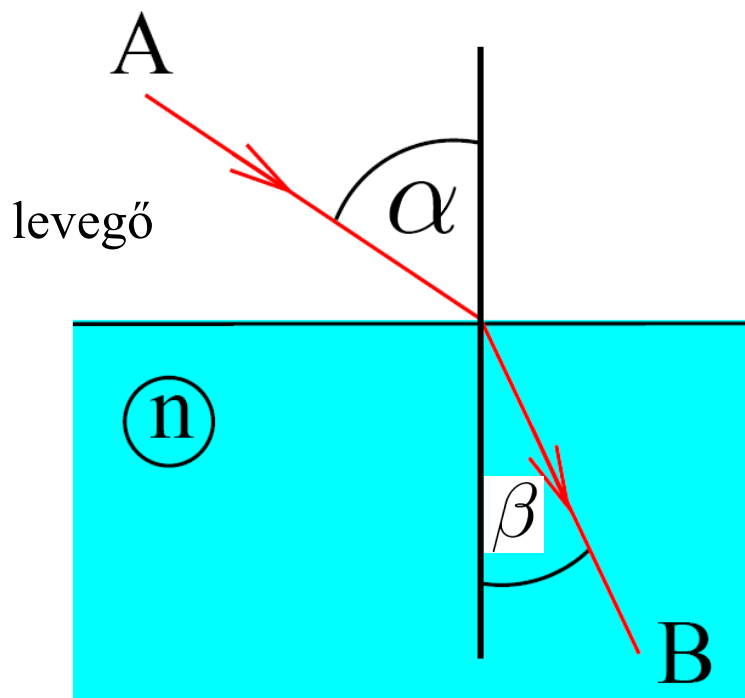

Saját fénykép (Lake District, UK)

Fénysugarak terjedésének alapja a geometriai optikában

II. A fénysugarak törése

Descartes-Snell(ius)-törvény:

$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = n$$

Ahol a hullámok karaboloznak-II.

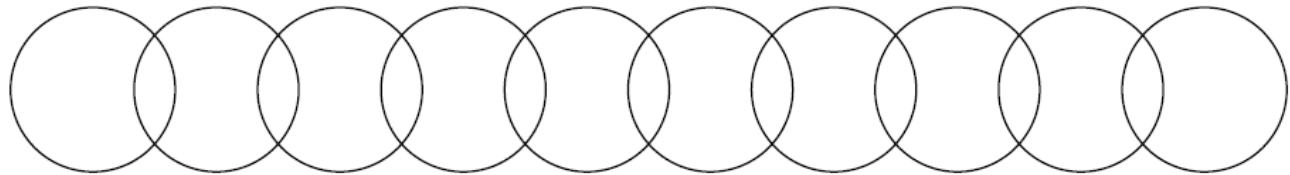
Kausztika

Kausztika **Gyűjtővonal**

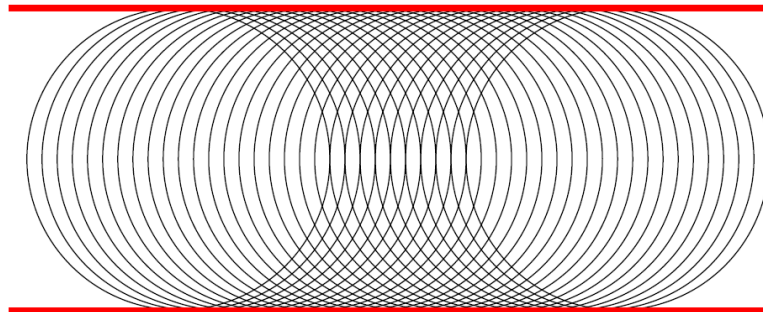
görög καυστός (ejtsd: kausztosz), azaz "égett" szóból származik

Matematikai meghatározás:

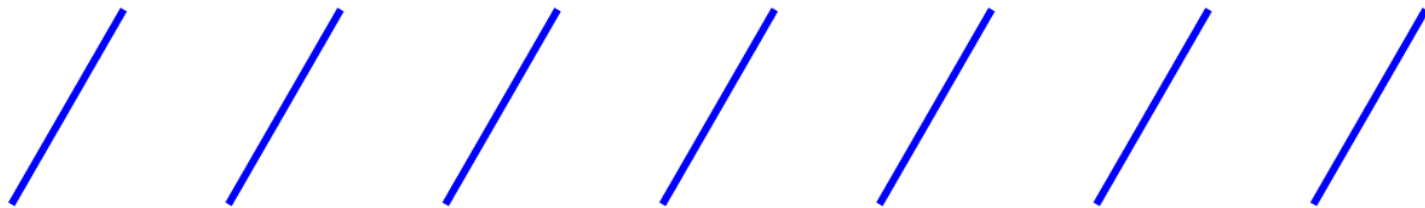
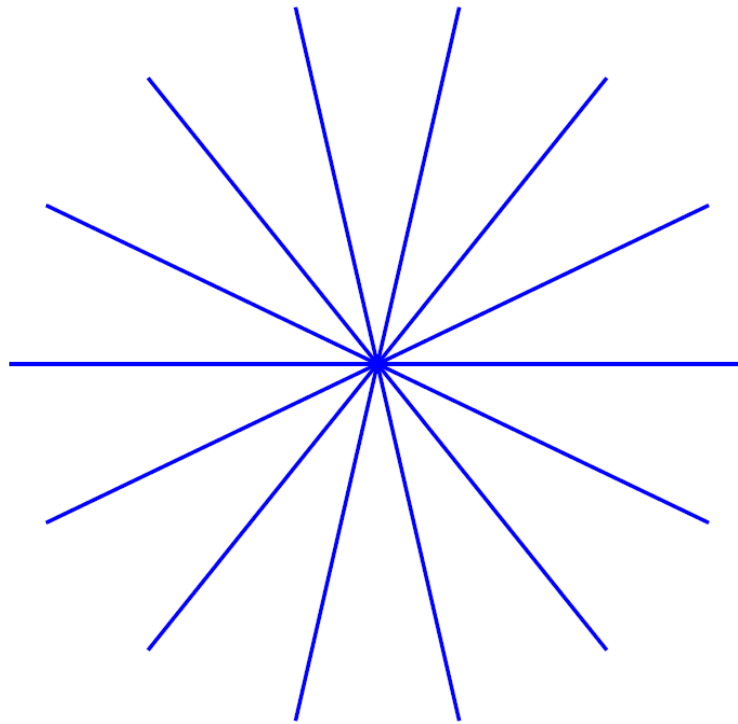
görbesereg:

Kausztika = görbesereg burkolója

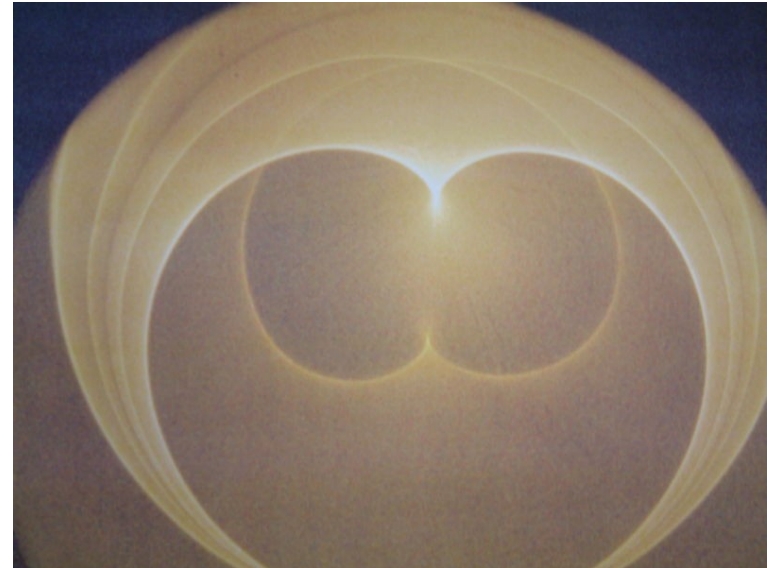
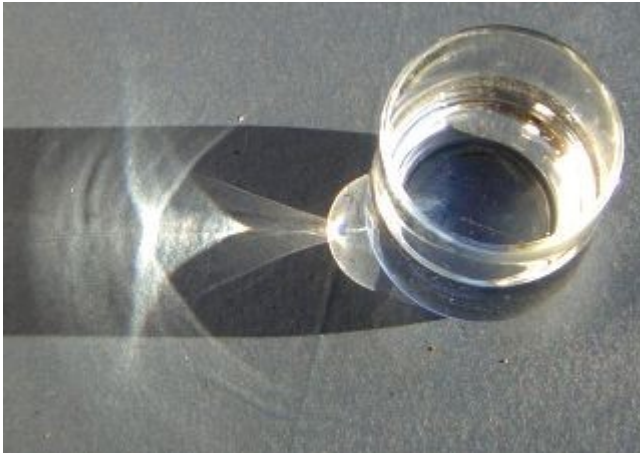

Nem minden görbeseregnek van burkolója

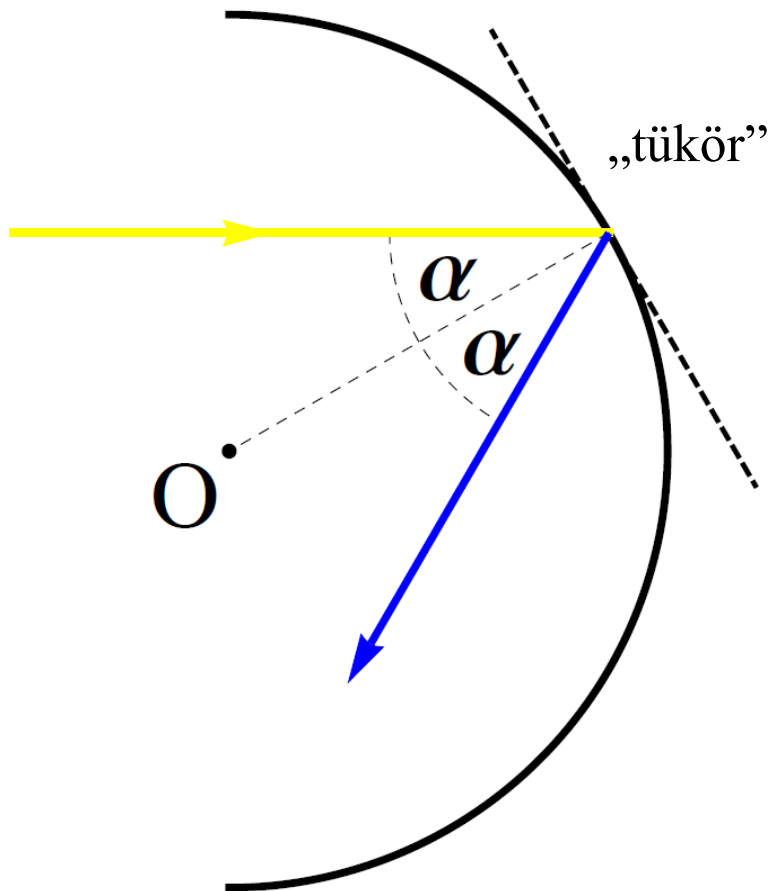

Példák kausztikákra

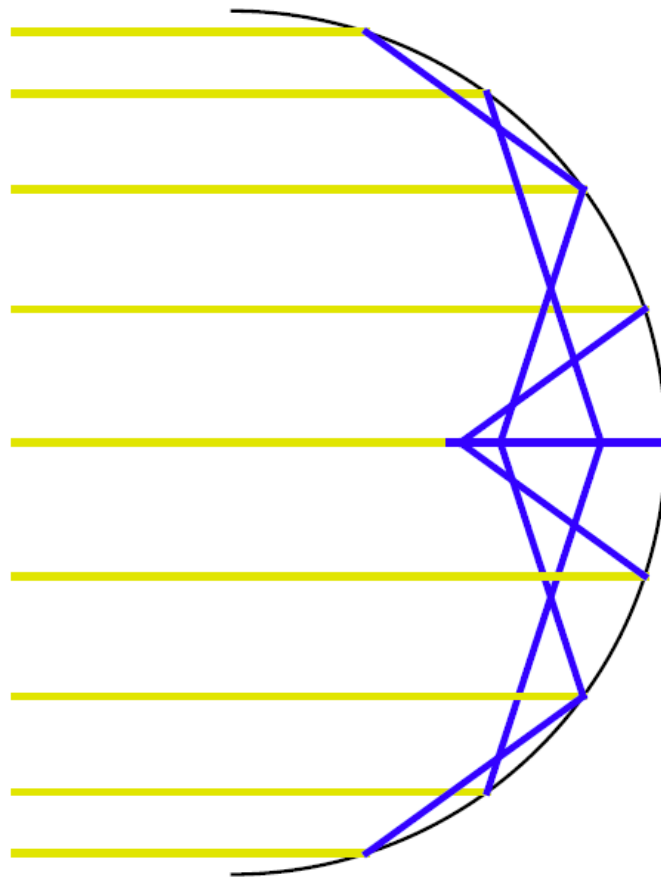
Pohár belső faláról visszaverődő fénysugarak:

Egy fénysugár útja

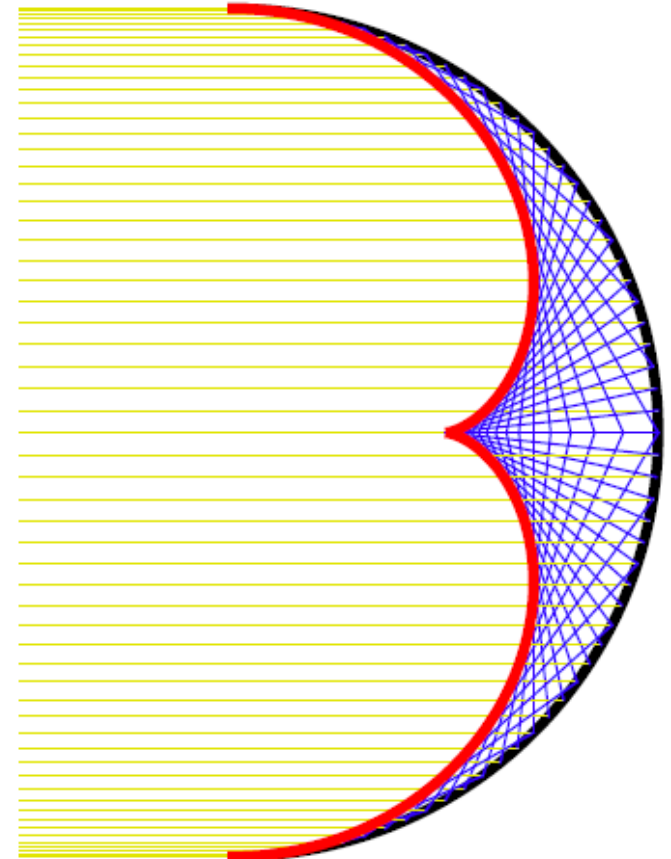
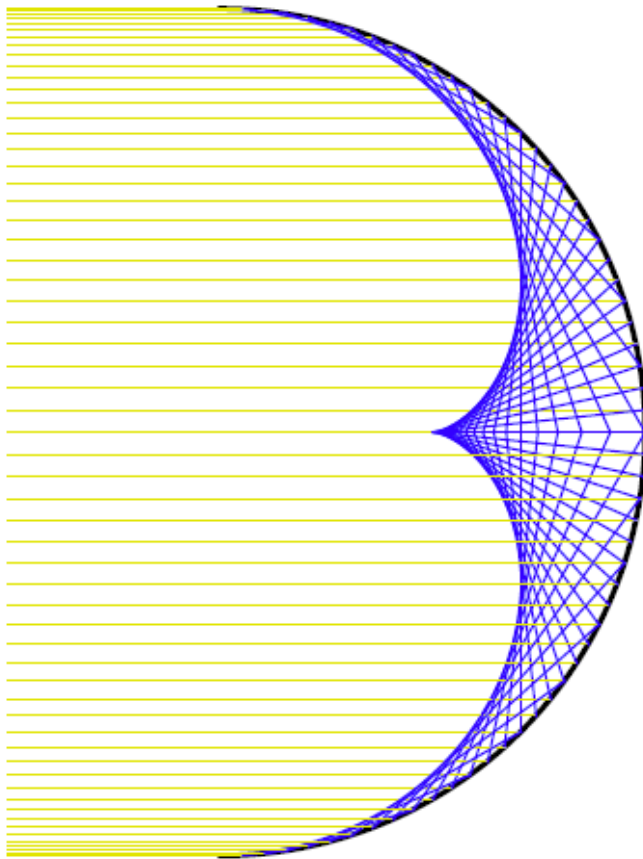

Több fénysugár útja

Még több fénysugár útja

kausztika

Nefroid

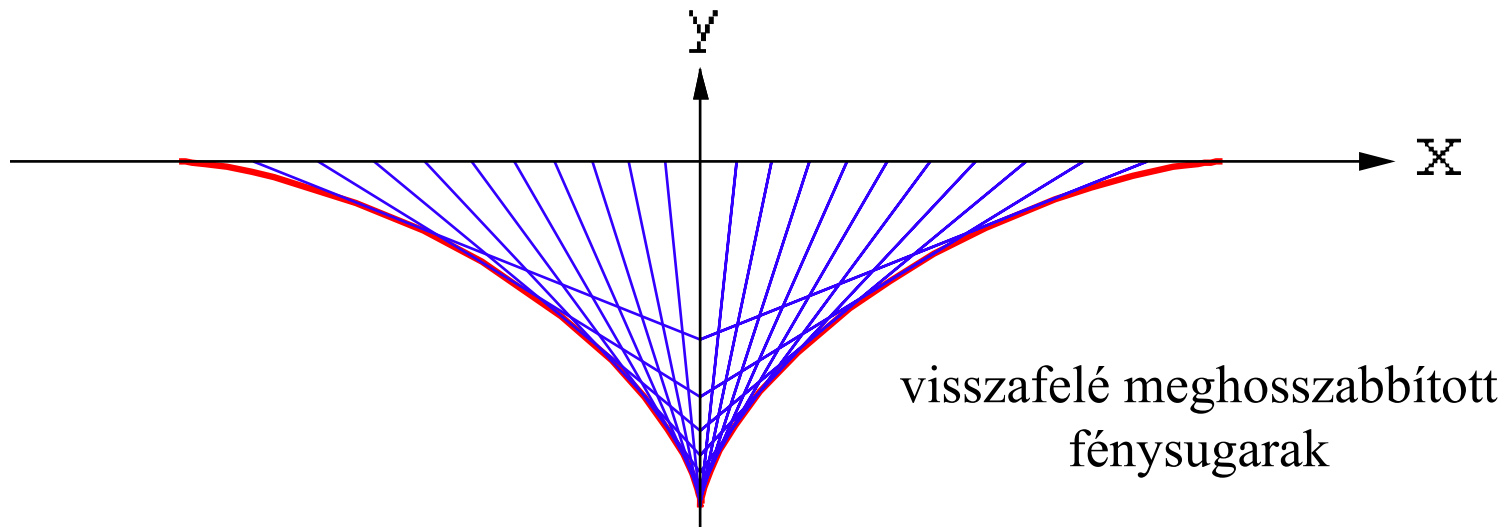
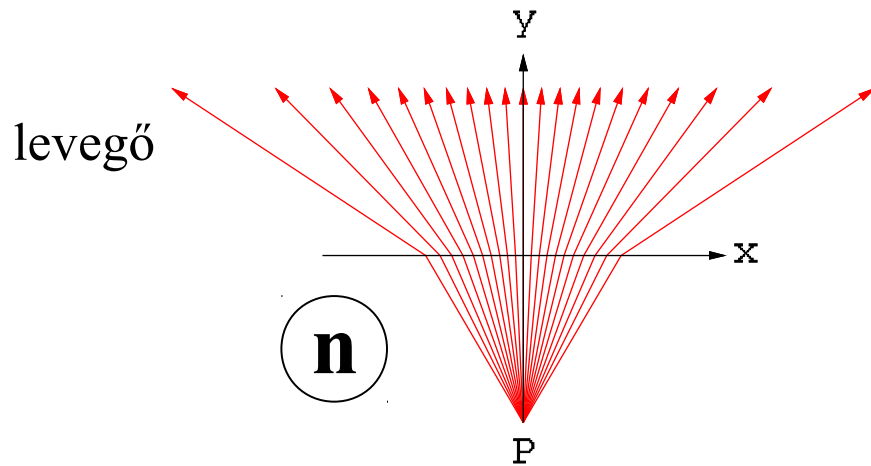
„vesegörbe”

$$x = R \cos \alpha \left(1 - \frac{1}{2} \cos 2\alpha \right)$$

$$y = R \sin^3 \alpha$$

$$-\frac{\pi}{2} < \alpha < \frac{\pi}{2}$$

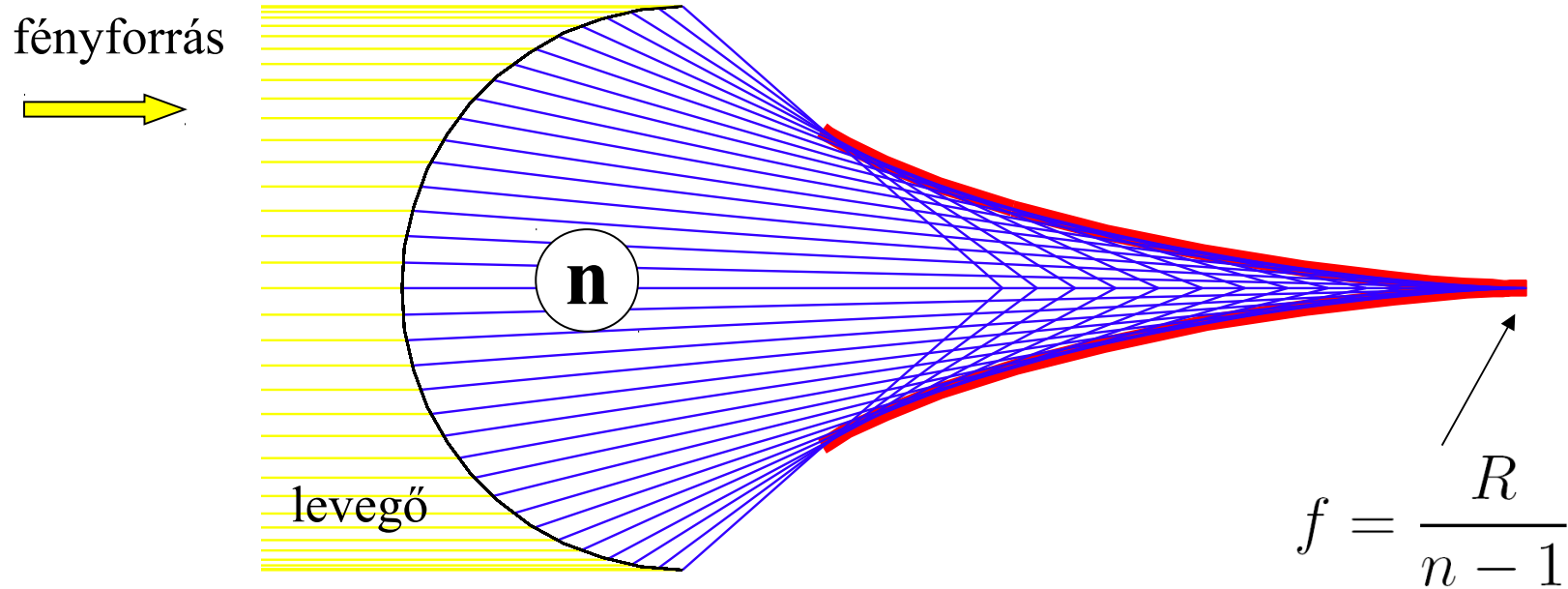
Virtuális kausztika

$$\left(\frac{x \sqrt{n^2 - 1}}{d}\right)^{2/3} + \left(\frac{y n}{d}\right)^{2/3} = 1, \quad y < 0$$

Görbe alakú törőközeg: lencse, szemüveg, ...

$$x = R \frac{\cos^3 \alpha + n \cos^3 \beta}{n^2 - 1}$$

$$y = R \frac{\sin^3 \alpha}{n^2}$$

$$0 < \alpha < \frac{\pi}{2}$$

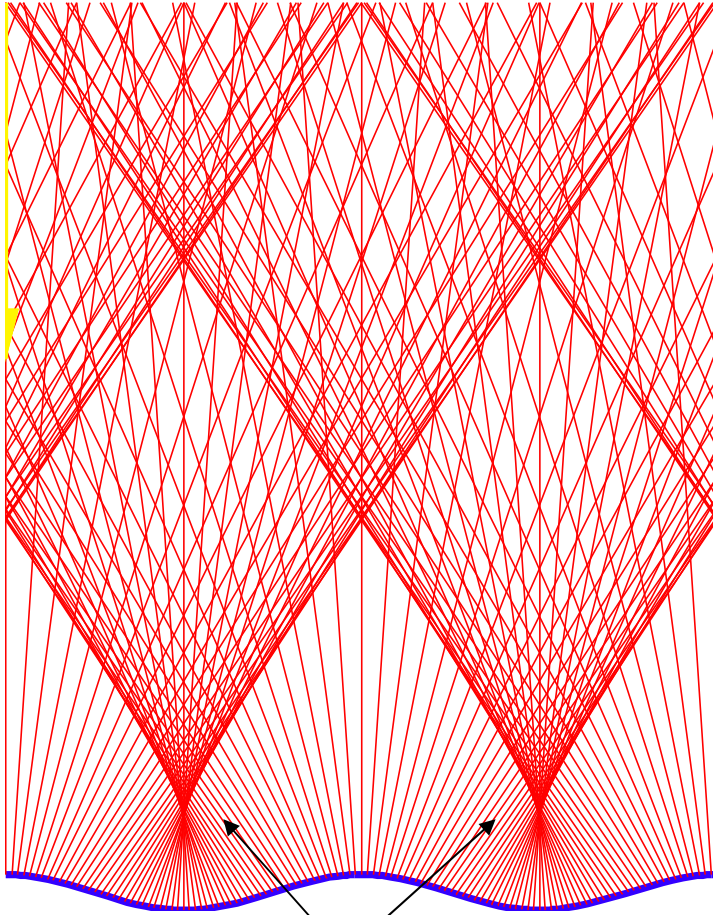
$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = n$$

**Nincs egyértelmű
fókuszpont:**

Abberáció

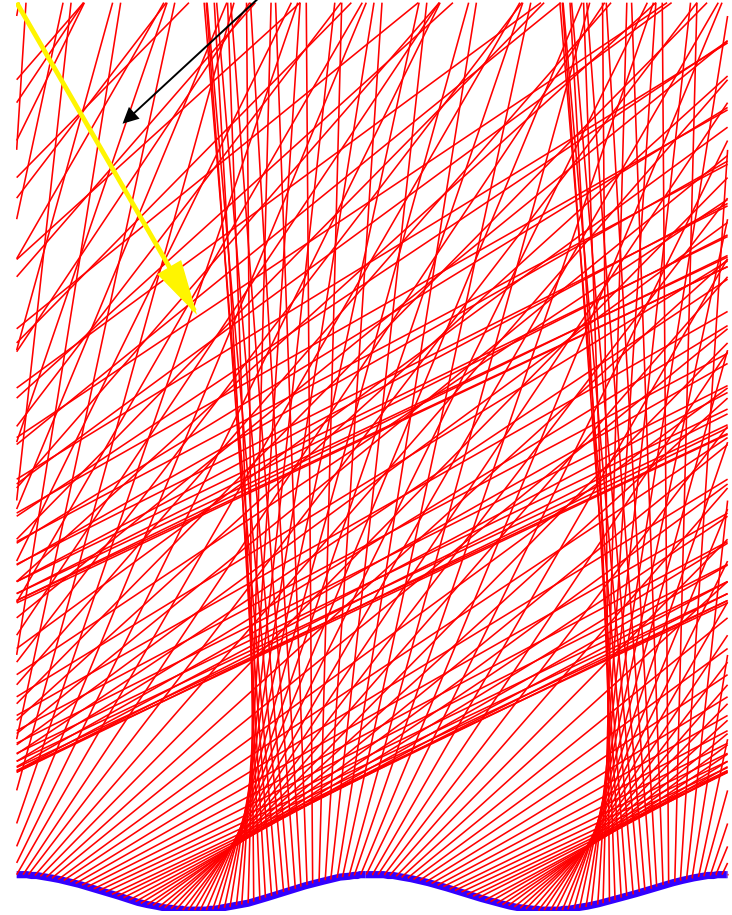
Balaton vízéről visszatükröződő fénysugarak:

beeső fénysugár

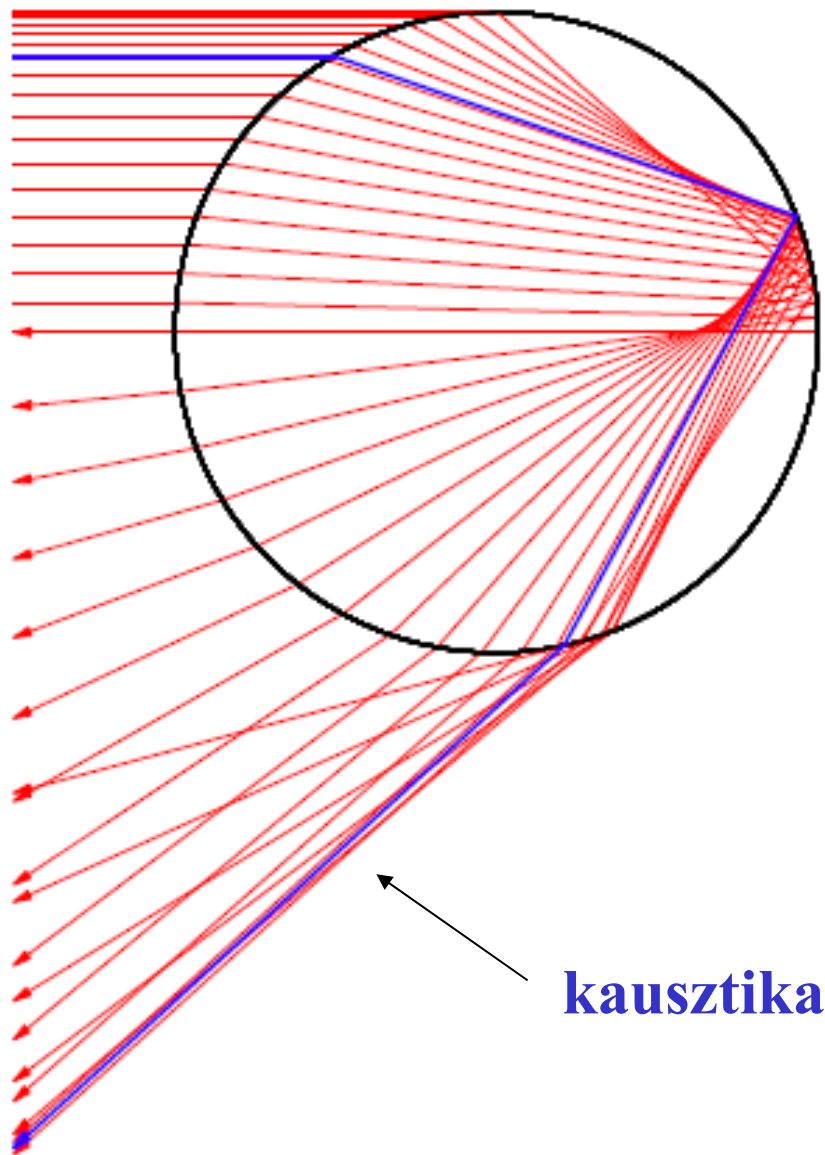
csillogások

beeső fénysugár

Vízfelszín: $A \sin(2\pi x / \lambda)$

Szivárvány

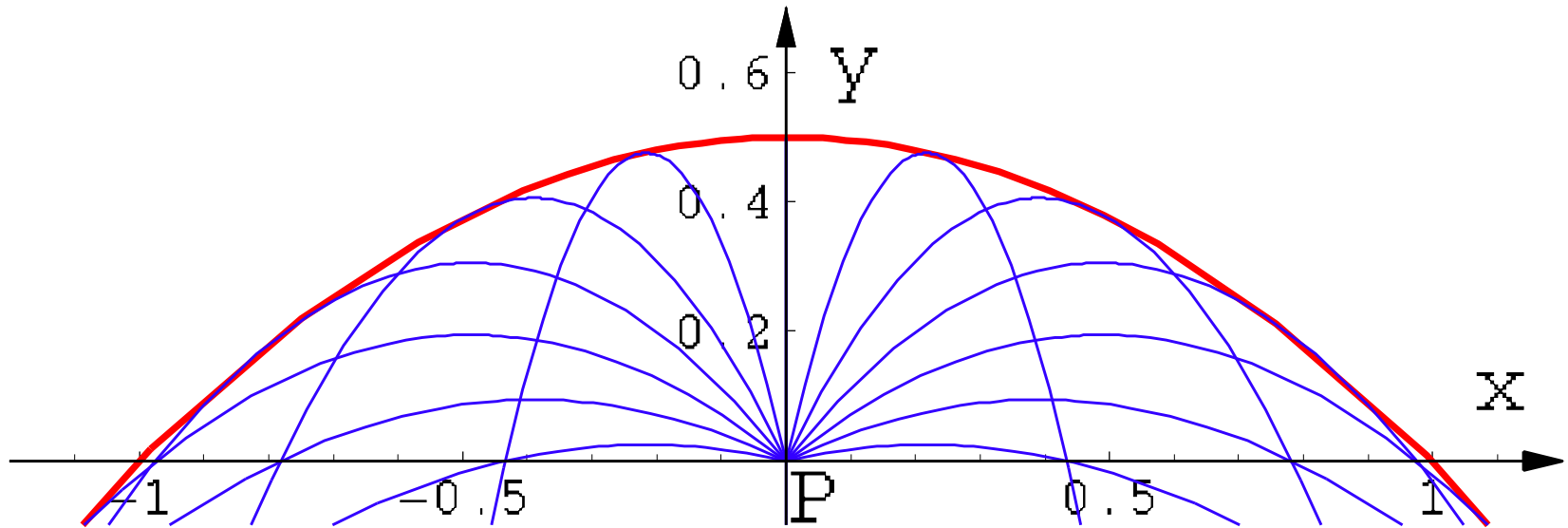

Atomcsill:

Cserti József: A szivárvány fizikája
2006. október 26.

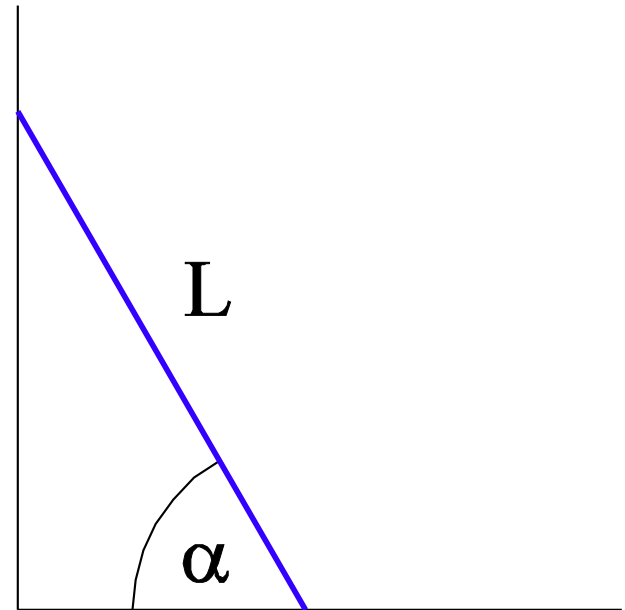
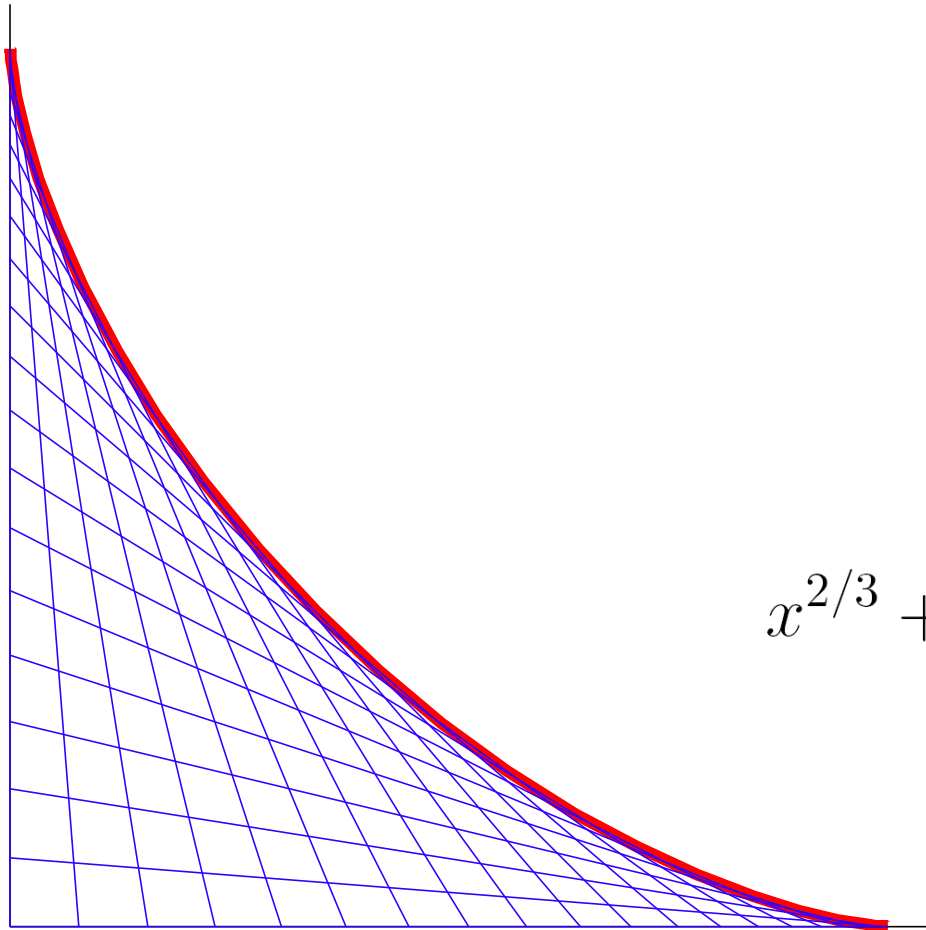
Nem optikai kausztikák

Locsoló:

A parabola pályák burkolója is **parabola**

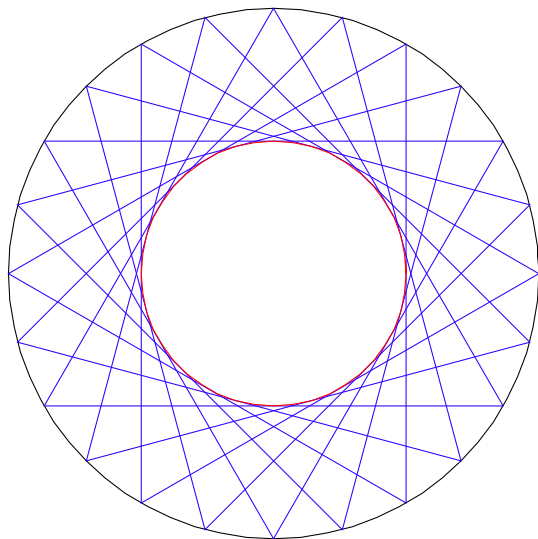
Fal mentén lecsúszó merev rúd:

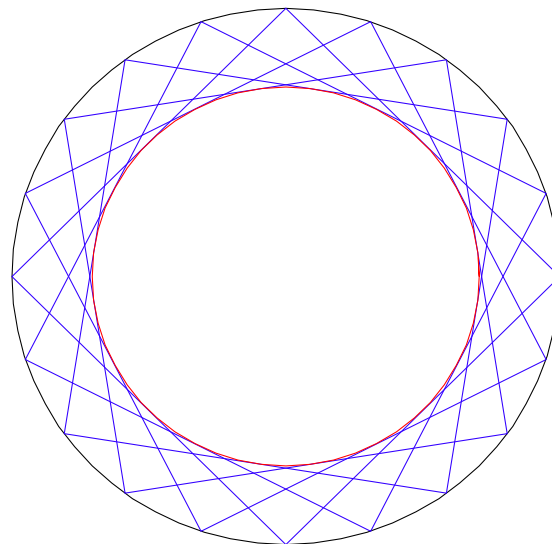
$$x^{2/3} + y^{2/3} = L^{2/3}$$

asztroid

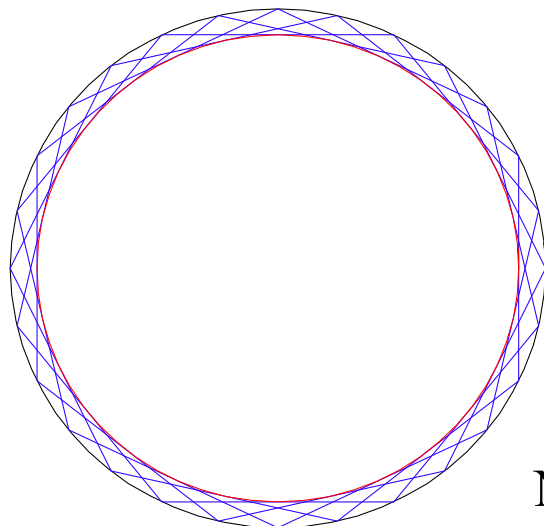
Kör alakú biliárdban pattogó golyó:

$N = 3$

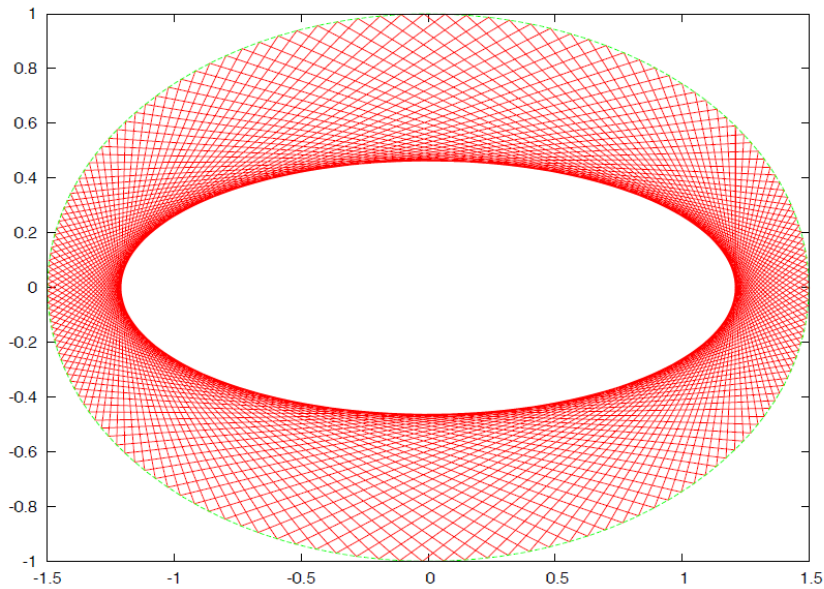
$N = 4$

$N = 7$

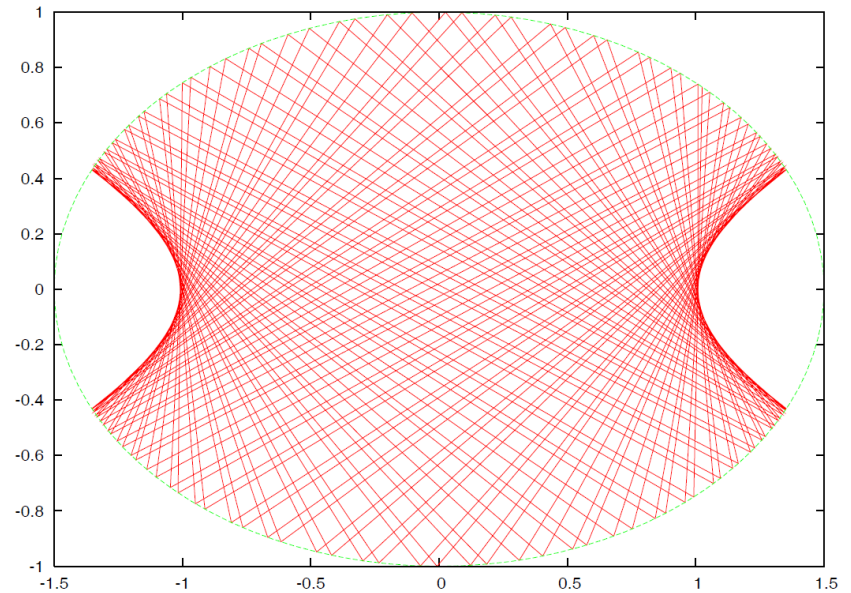
Ellipszis alakú biliárdban pattogó golyó:

A fókusz pontokon
kívülről indul a golyó

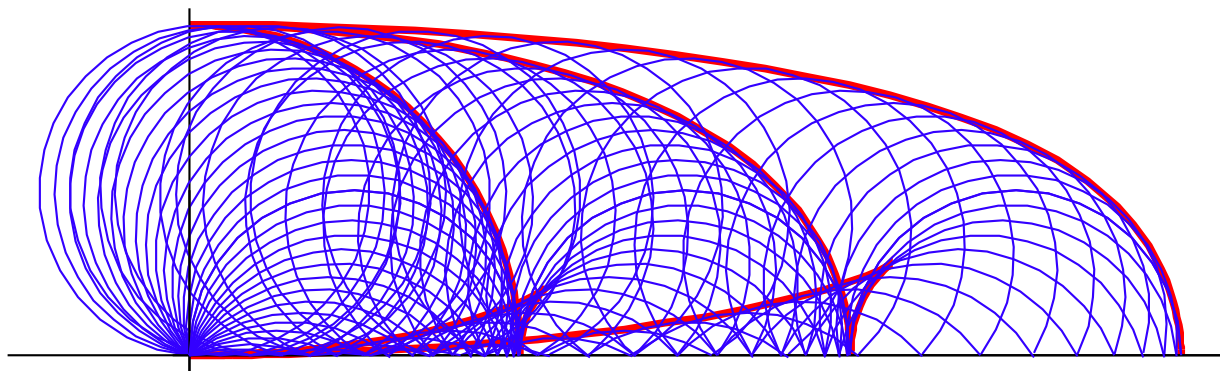
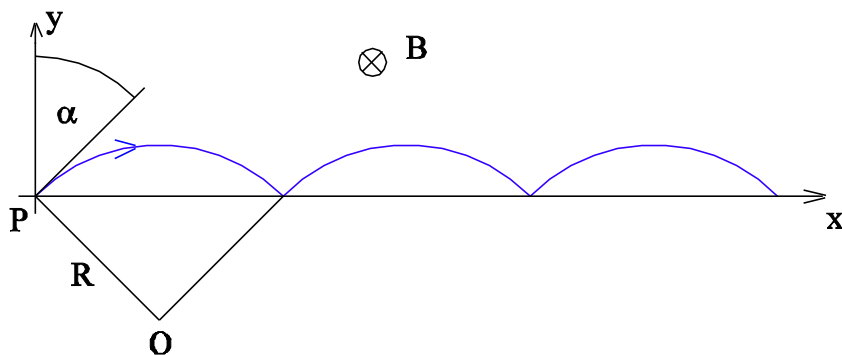
kausztika: **ellipszis**

A fókusz pontokon
belülről indul a golyó

kausztika: **hiperbola**

Elektron mozgása mágneses térben:

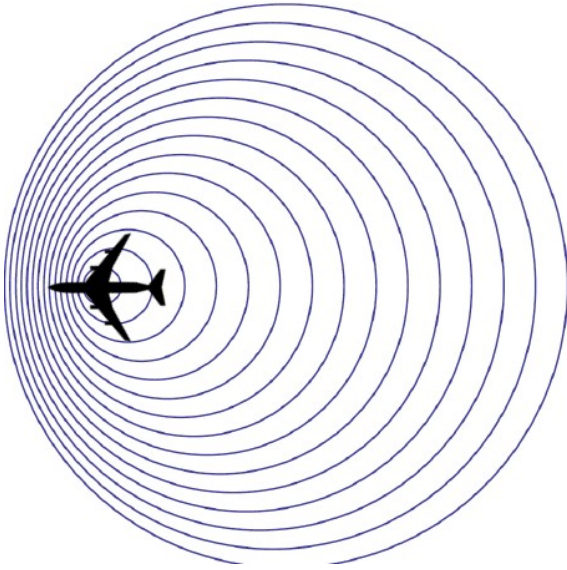
$$\mathbf{r}_k(\alpha) = R \begin{pmatrix} -\frac{u}{\sqrt{1+u^2}} + (2p-1) \cos \alpha \\ \frac{1}{\sqrt{1+u^2}} - \sin \alpha \end{pmatrix}$$

$$u = \text{ctg} \alpha / (2p - 1)$$

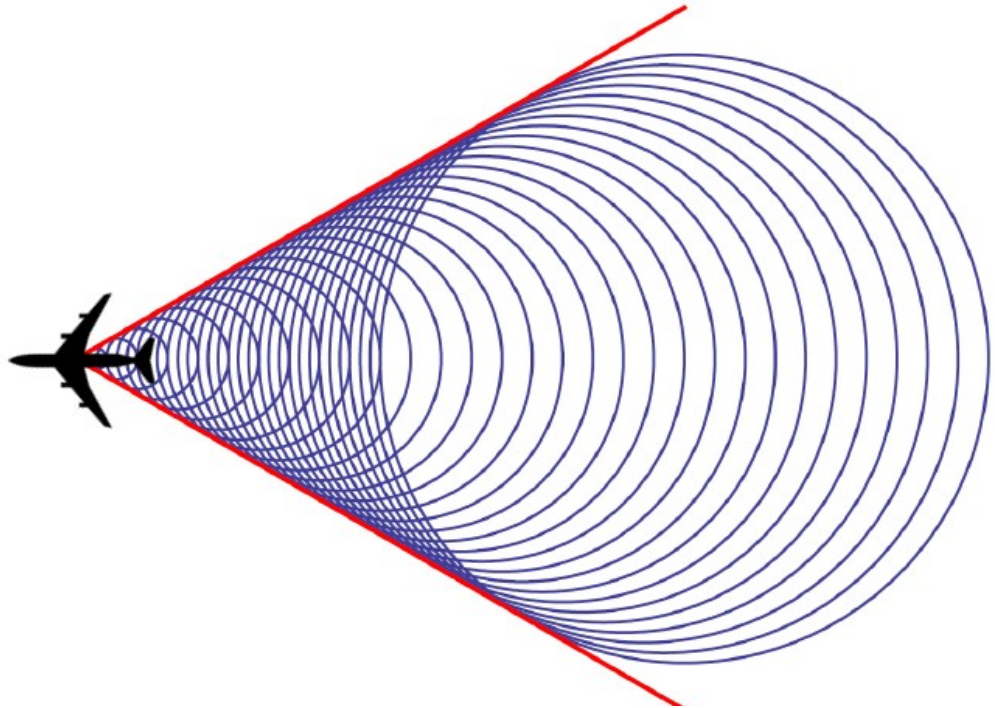
Hangrobbanás

$v < c$

v : a repülő sebessége
 c : a hang sebessége

$v > c$

Maxwell-egyenletek

On Physical Lines of Force

1861 és 1862 között jelent meg

$$\oiint_S \mathbf{D} \, d\mathbf{A} = \iiint_V \rho \, dV$$

$$\oint_C \mathbf{E} \, ds = -\frac{d}{dt} \oiint_S \mathbf{B} \, d\mathbf{A}$$

$$\oiint_S \mathbf{B} \, d\mathbf{A} = 0$$

$$\oint_C \mathbf{H} \, ds = \oiint_S \left(\mathbf{j} + \frac{\partial \mathbf{D}}{\partial t} \right) \, d\mathbf{A}$$

James Clerk Maxwell
skót matematikus és fizikus
(1831 – 1879)

Engraving of James Clerk Maxwell
by G. J. Stodart from a photograph

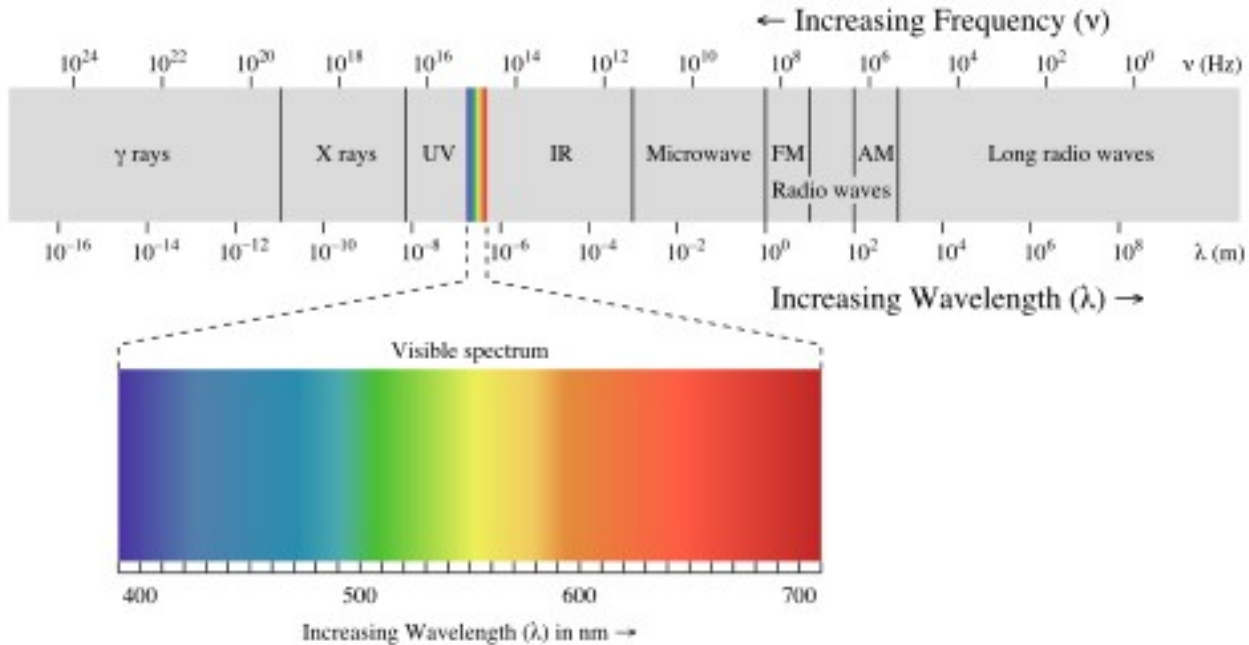
by Fergus of Greenack

Az elektromágneses mező egységes leírása

mező → **field**

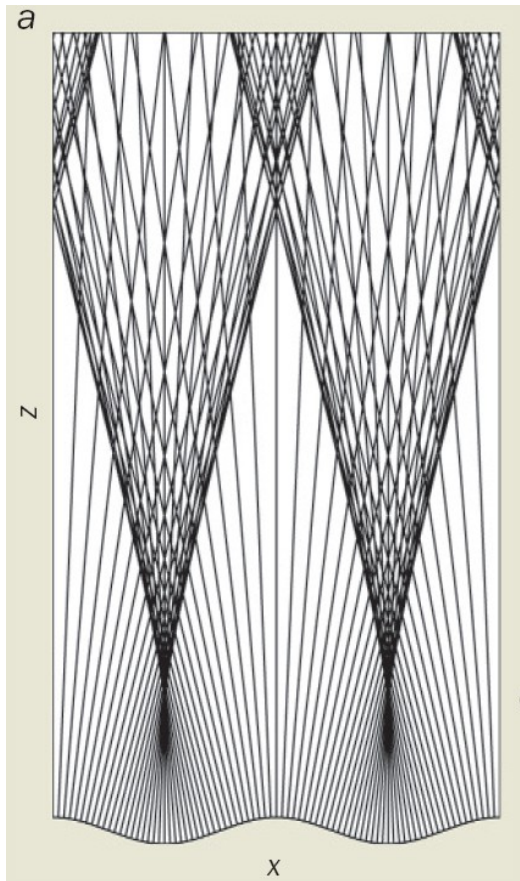
Az elektromágneses spektrum

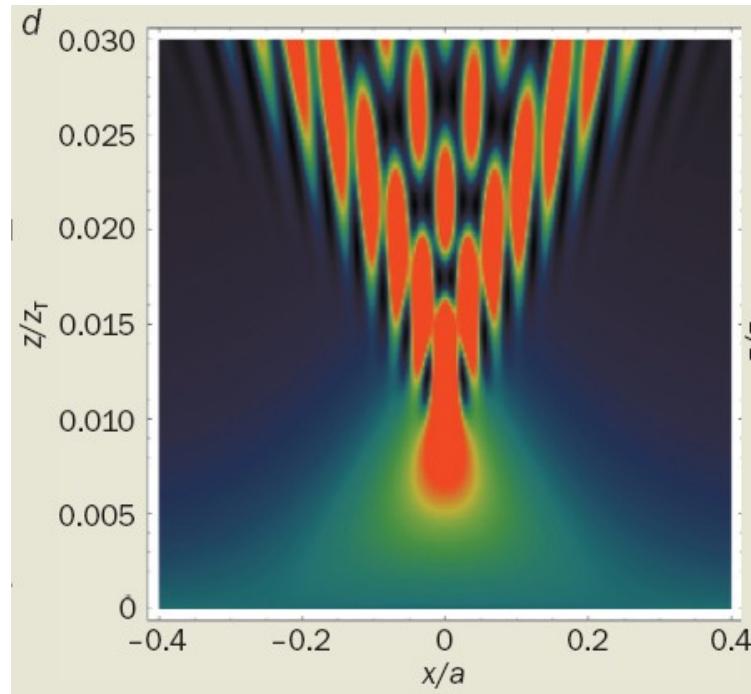
Látható spektrum
(erre állt be a szemünk)

UV: ultraibolya
IR: infravörös
X rays: Röntgen sugár (rtg)

A kausztika „finomszerkezete”

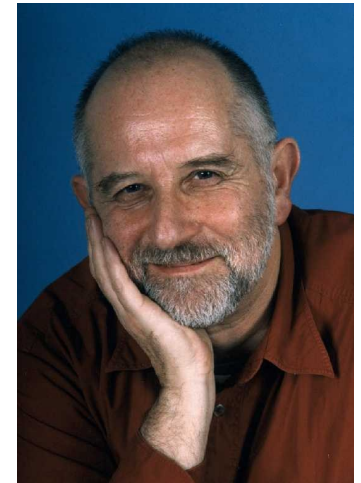

A kausztika
a geometriai optika alapján

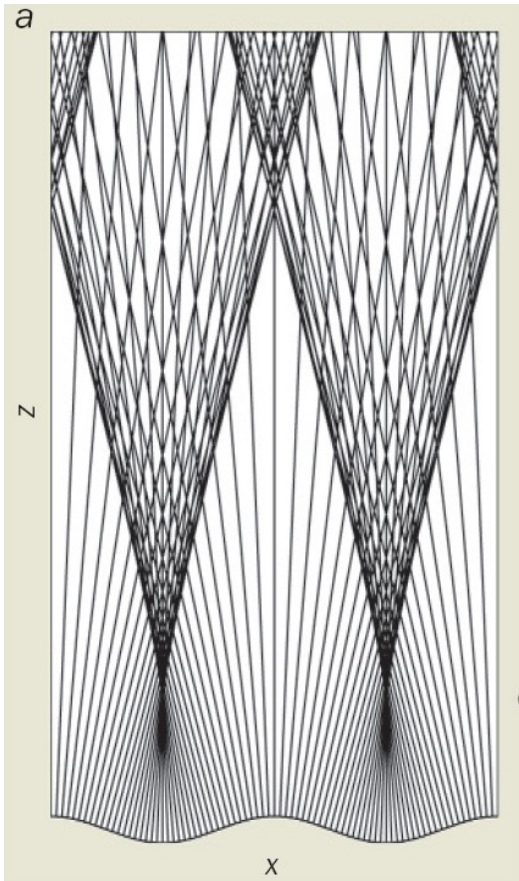

A hullámegyenlet megoldása
a kausztikák körül

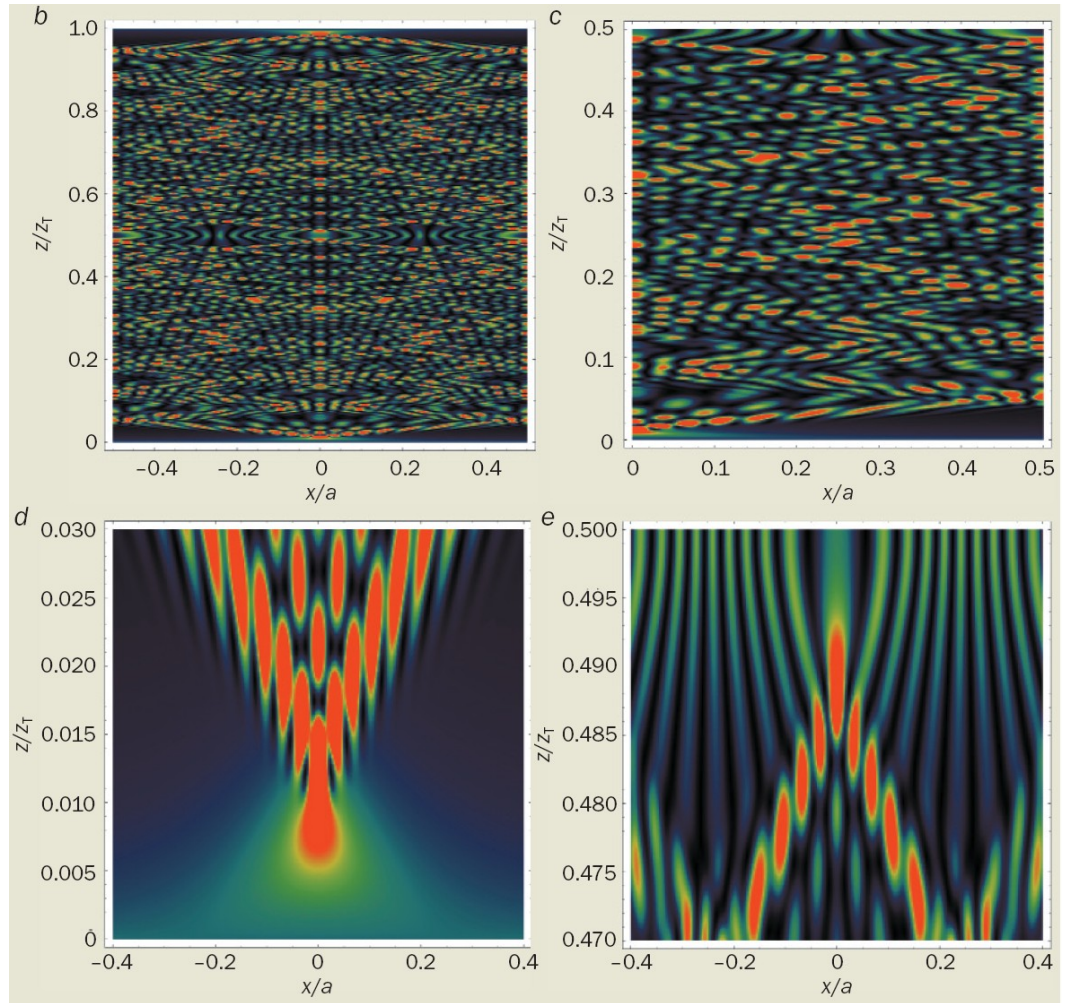
Michael **Berry**
University of Bristol

„Fény szőnyeg” (carpet of light)

A kausztika
a geometriai optika alapján

A hullámegyenlet megoldása
a kausztikák körül

Cunami

Atomcsill:

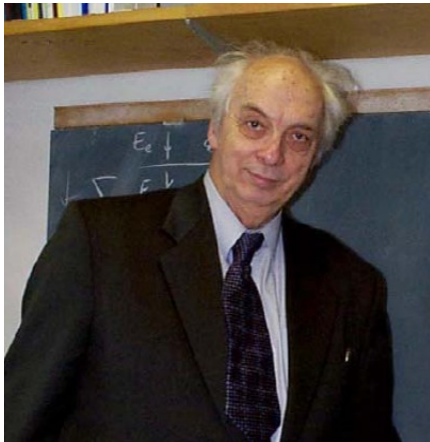
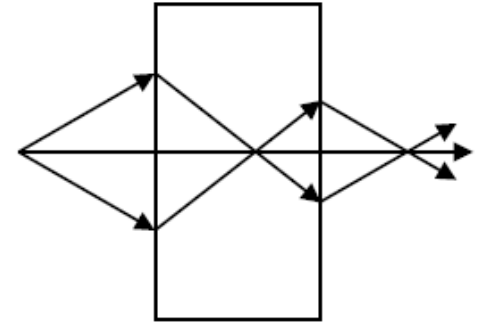
Jánosi Imre: Globális klímaváltozás és a természeti katasztrófák
2005. december 1.

Negatív törésmutató

$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = n < 0$$

Negatív törésmutatójú közeg **negatív szögben** töri meg fénysugarat. A széttartó sugarak egy pontban fókuszálódnak.

pl. fotonikus kristályok, lepkeszárny

Veselago, Sov. Phys.-Usp., **10**, 509 (1968)

Pendry, Phys. Rev. Lett., **85**, 3966 (2000)

A grafén: a szén atomok egyetlen atomi rétege

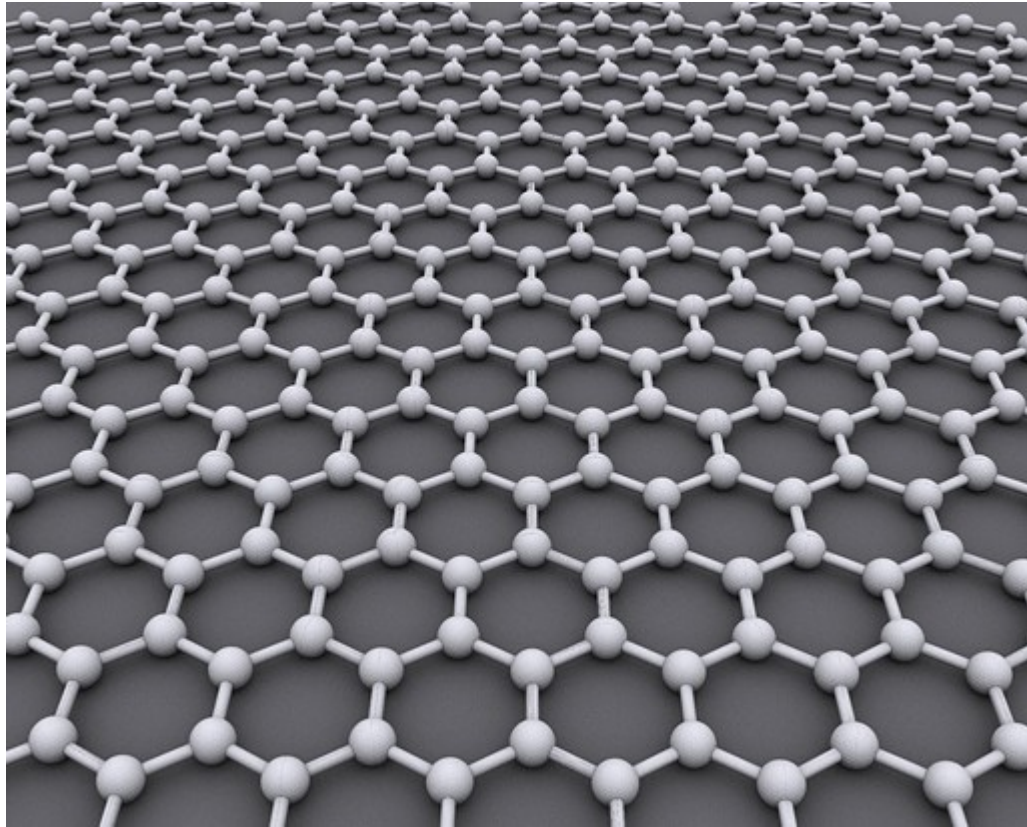

Photo: Alexander Alus, licensed by Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0

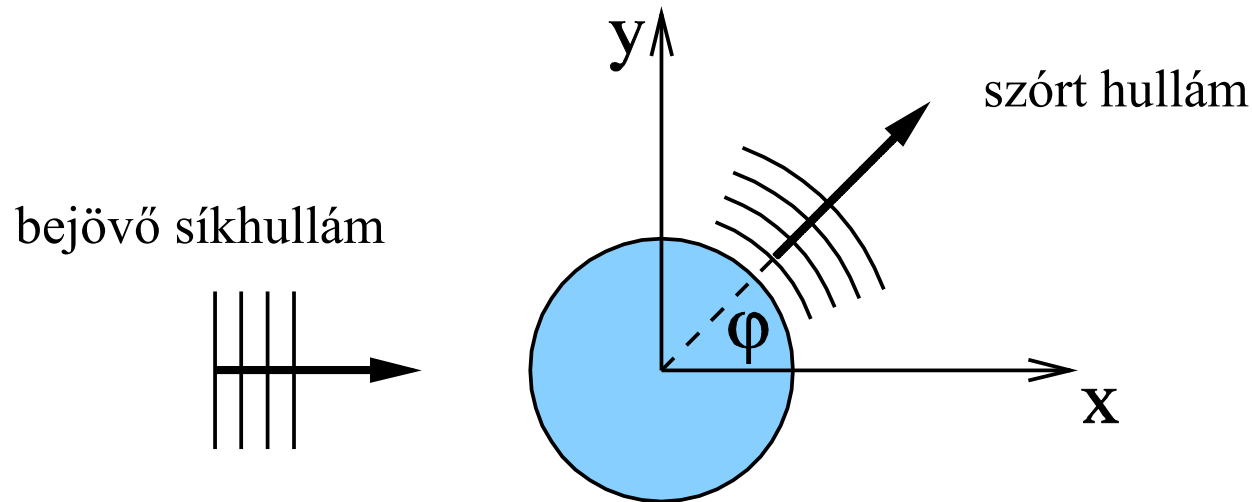
Atomcsill:

Cserti József: [A grafén fizikája](#), 2009. január 29.

Cserti József: [A grafén, a nanofizika egyik reménysége](#), Természet Világa, 2009. január

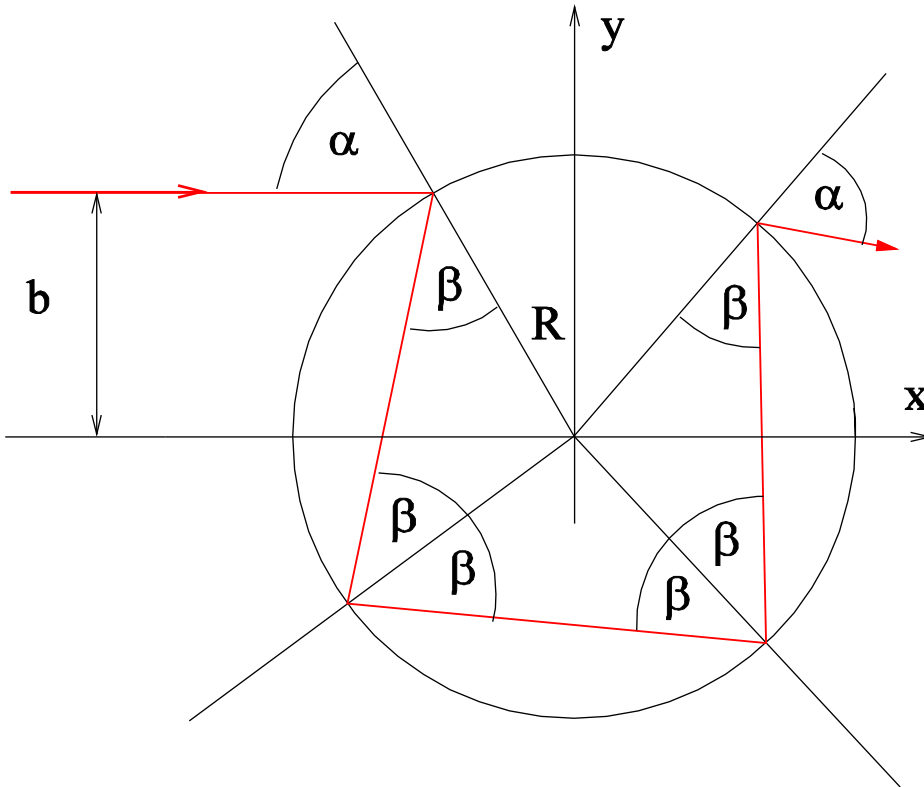
Kör alakú grafén „lencse” negatív törésmutatójú „lencse”

J. Cs., András Pályi and Csaba Péterfalvi, 'Caustics due to Negative Refractive Index in Circular Graphene p-n Junctions', Phys. Rev. Lett. **99**, 246801 (2007)

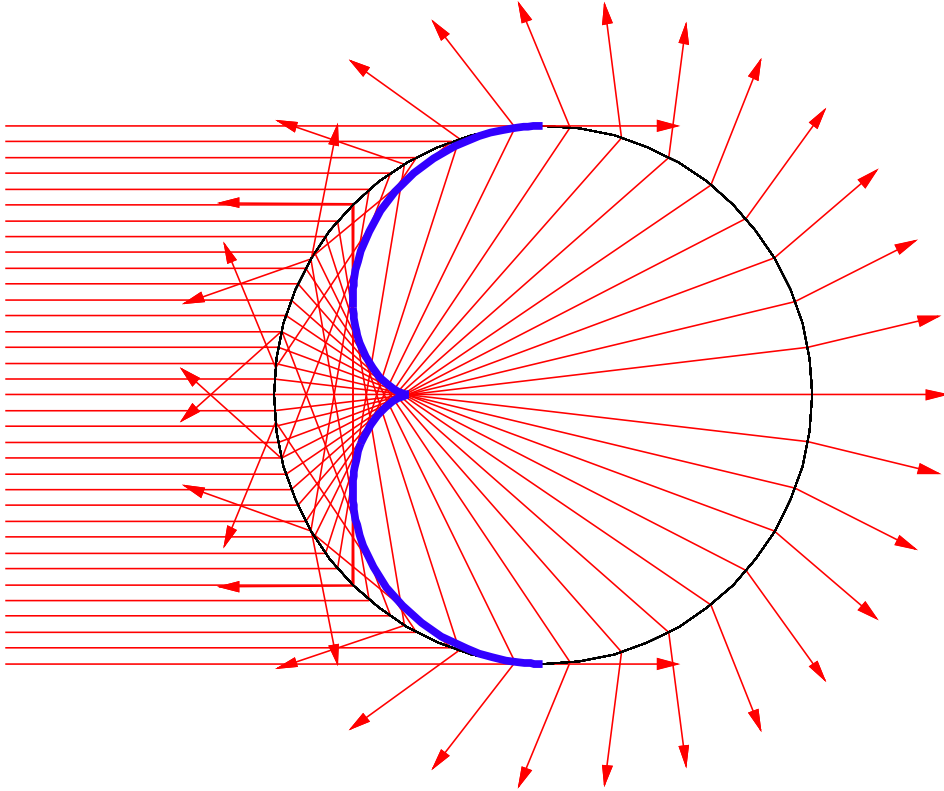
Geometriai optika

($\lambda \rightarrow 0$ határeset)

$$\frac{\sin \alpha}{\sin \beta} = n = -\frac{k_{\text{in}}}{k_{\text{out}}}$$

Kausztikák

$$\frac{\mathbf{r}_c(p, \alpha)}{R} = (-1)^{p-1} \left[\begin{pmatrix} -\cos \Theta \\ \sin \Theta \end{pmatrix} + \cos \beta \frac{1 + 2(p-1)\beta'}{1 + (2p-1)\beta'} \begin{pmatrix} \cos(\Theta + \beta) \\ -\sin(\Theta + \beta) \end{pmatrix} \right]$$

$$\Theta(p, \alpha) = \alpha + 2(p-1)\beta,$$

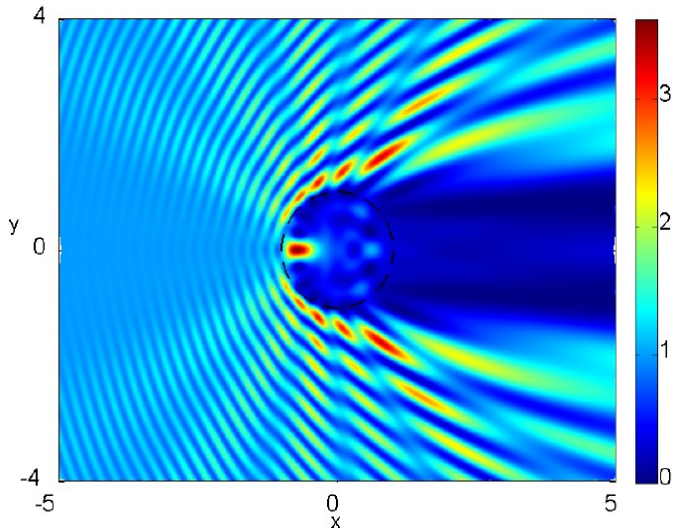
$$\sin \beta = \frac{\sin \alpha}{|n|},$$

$$\beta' = \frac{\cos \alpha}{\sqrt{n^2 - \sin^2 \alpha}}.$$

Bejövő síkhullám szóródása

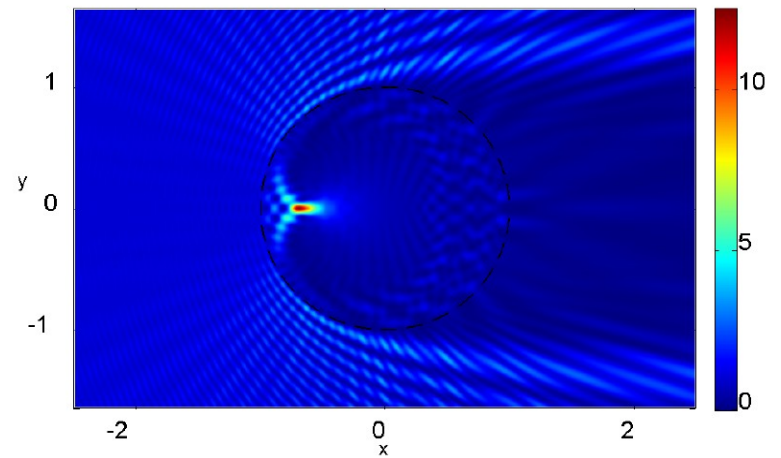
kvantummechanikai számolás

$n = -0.7$ $|\Psi|^2$ $k_{out}=15$ $k_{in}=10$ $n=-0.7$

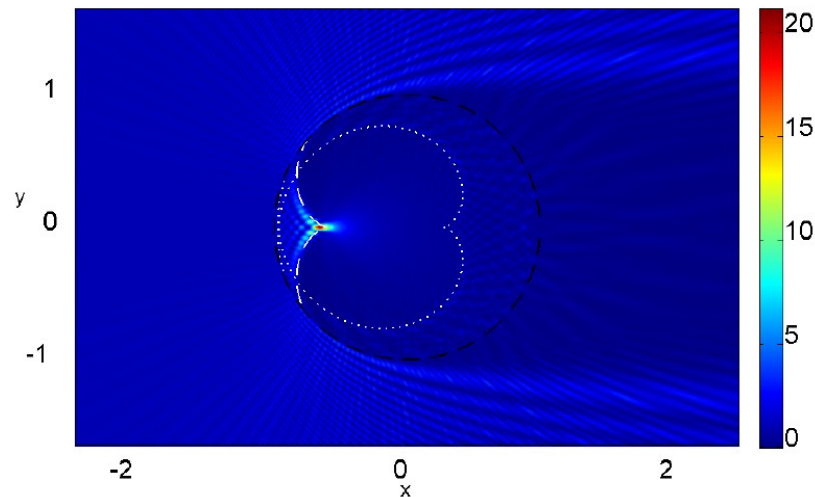

Csökkentve
a hullámhosszt:

$|\Psi|^2$ $k_{out}=60$ $k_{in}=40$ $n=-0.7$

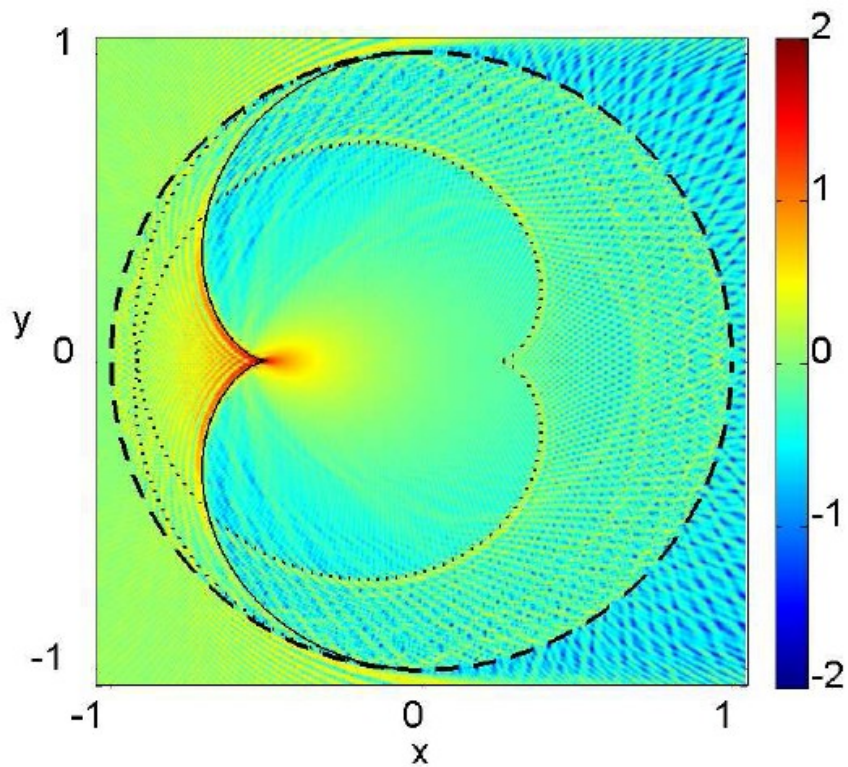
$|\Psi|^2$ $k_{out}=120$ $k_{in}=80$ $n=-0.7$

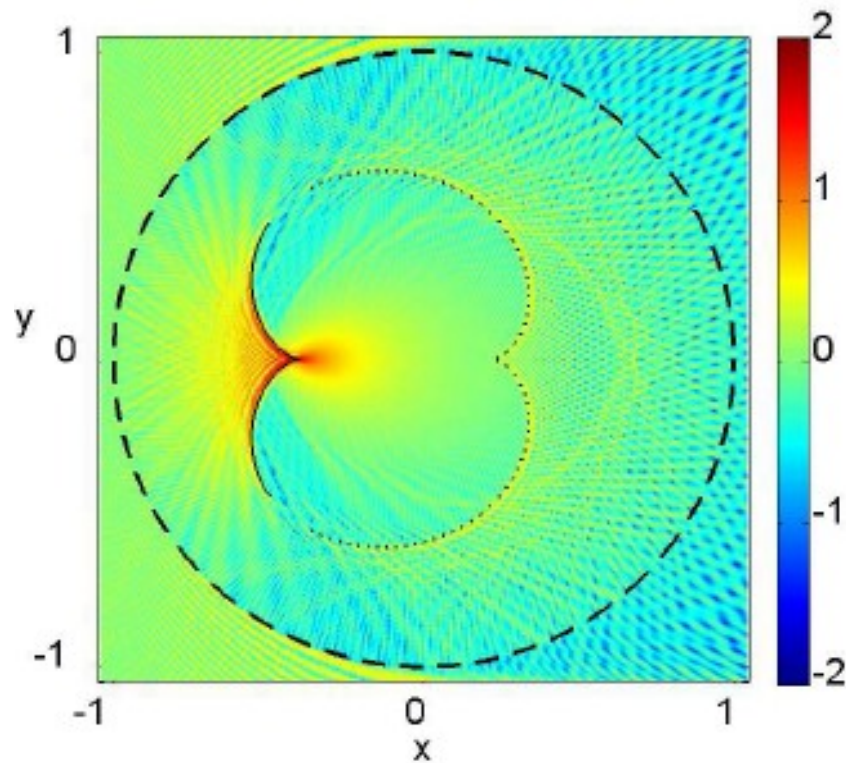
Kausztika és az egzakt hullámfüggvény összehasonlítása

a kausztikák kialakulása $\lambda \rightarrow 0$ határesetben

n=-1

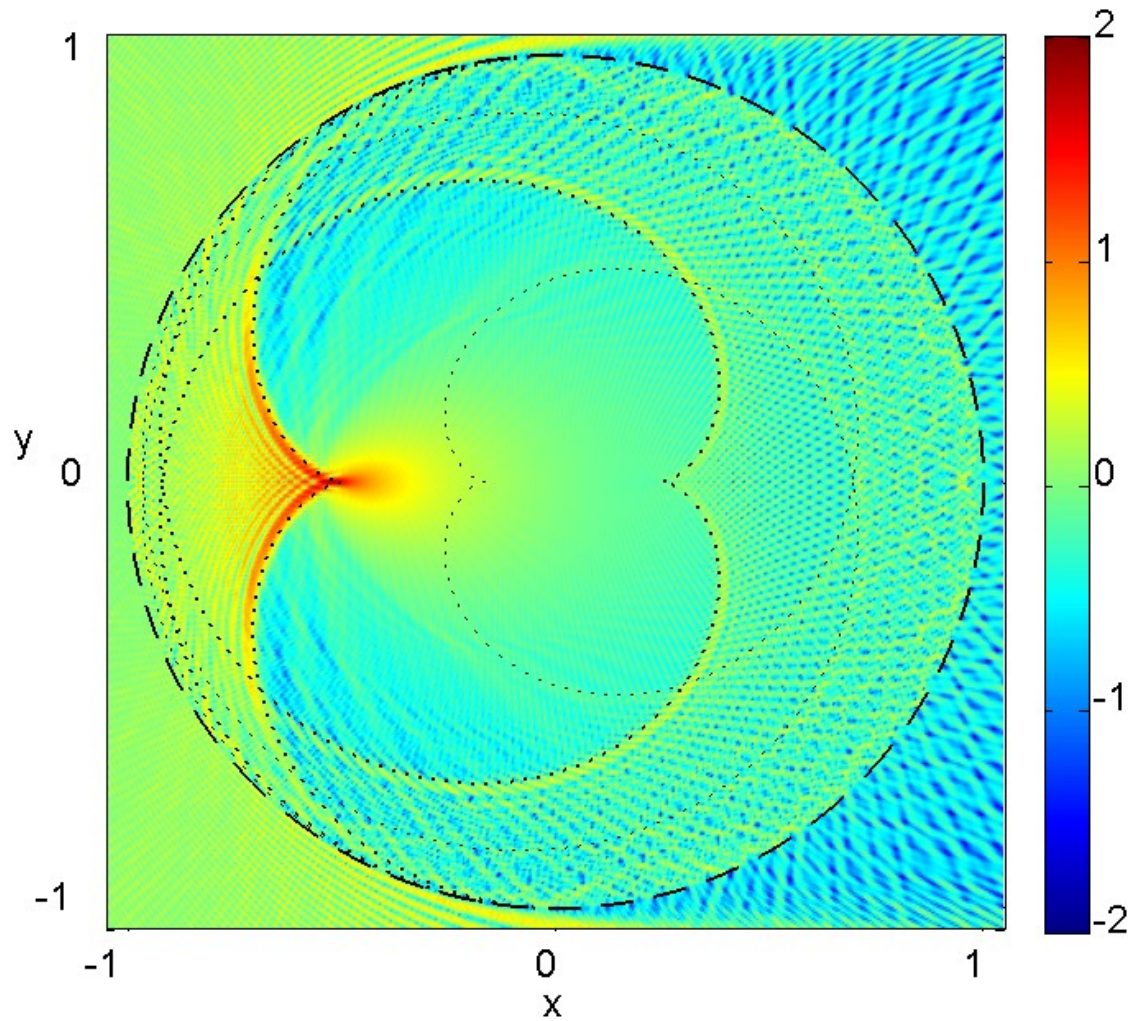
n=-1.5

Még több kausztika

n=-1.

$\text{Log}_{10}(|\Psi|^2)$ $k_{\text{out}}=300$ $k_{\text{in}}=300$ $n=-1.0$

Köszönet:

Dávid Gyula: ELTE, Atomfizika Tanszék

Kaufmann Zoltán: ELTE, Komplex Rendszerek Fizikája Tanszék

Pályi András: ELTE, Anyagfizikai Tanszék, volt PhD hallgatóm

Vigh Máté: ELTE, PhD hallgató

Péterfalvi Csaba: ELTE & Lancaster, PhD hallgató

Colin Lambert: Lancaster University, Lancaster

Carlo Beenakker: Leiden University, Leiden

Edward McCann: Lancaster University, Lancaster

Vladimir Fal'ko: Lancaster University, Lancaster